Розділ II

ДОБА ВІЙНИ І РЕВОЛЮЦІЙ

II Розділ

Яким був вплив Першої світової війни на європейські країни та на українські Землі?
Як змінила війна людину і суспільство?
Які сценарії розвитку українських Земель пропонували різні політичні сили?

Частина 1. Світова війна

§ 7. У вирі імперських інтересів

7.1. Європа

7.2. Україна

7.3. Війна і українські політичні сили

§ 8. Світова війна: людський вимір

8.1. Людина на фронті

8.2. «Домашній фронт»

§ 9. Наслідки та підсумки війни

§ 10. Війна та революція

Частина 2. Українська революція

§11. Погляди української політичної еліти

11.1. Державність

11.2. Земельне питання

§12. Суспільні прагнення українців у революції

§13. Революційний хаос: суспільство і влада

§14. Революційний хаос: влада і безвладдя

§15. Назвіть цей параграф

§16. ЗУНР: реальність та можливості

§17. Чи зазнала поразки Українська революція

17.1. Погляд зблизька

17.2. З висоти часу

РЕВОЛЮЦІЇ В ЄВРОПІ
Відновлення Польської держави
Проголошення Чехословацької республіки
Створення королівства СХС
Революція в Німеччині
Баварська радянська республіка
Утворення Угорської республіки
Утворення Словацької радянської республіки
Утворення Веймарської республіки
1914–1918
1917
1918
1919
1920
Перша світова війна
Створення Центральної Ради
Революція в Росії
Утворення Української Держави П. Скоропадського. Утворення ЗУНР. Відновлення УНР – Директорія
«Воєнний комунізм»
Акт злуки УНР і ЗУНР. Україна в громадянській війні

Частина 1. СВІТОВА ВІЙНА

§ 7. У ВИРІ ІМПЕРСЬКИХ ІНТЕРЕСІВ

7.1. Європа

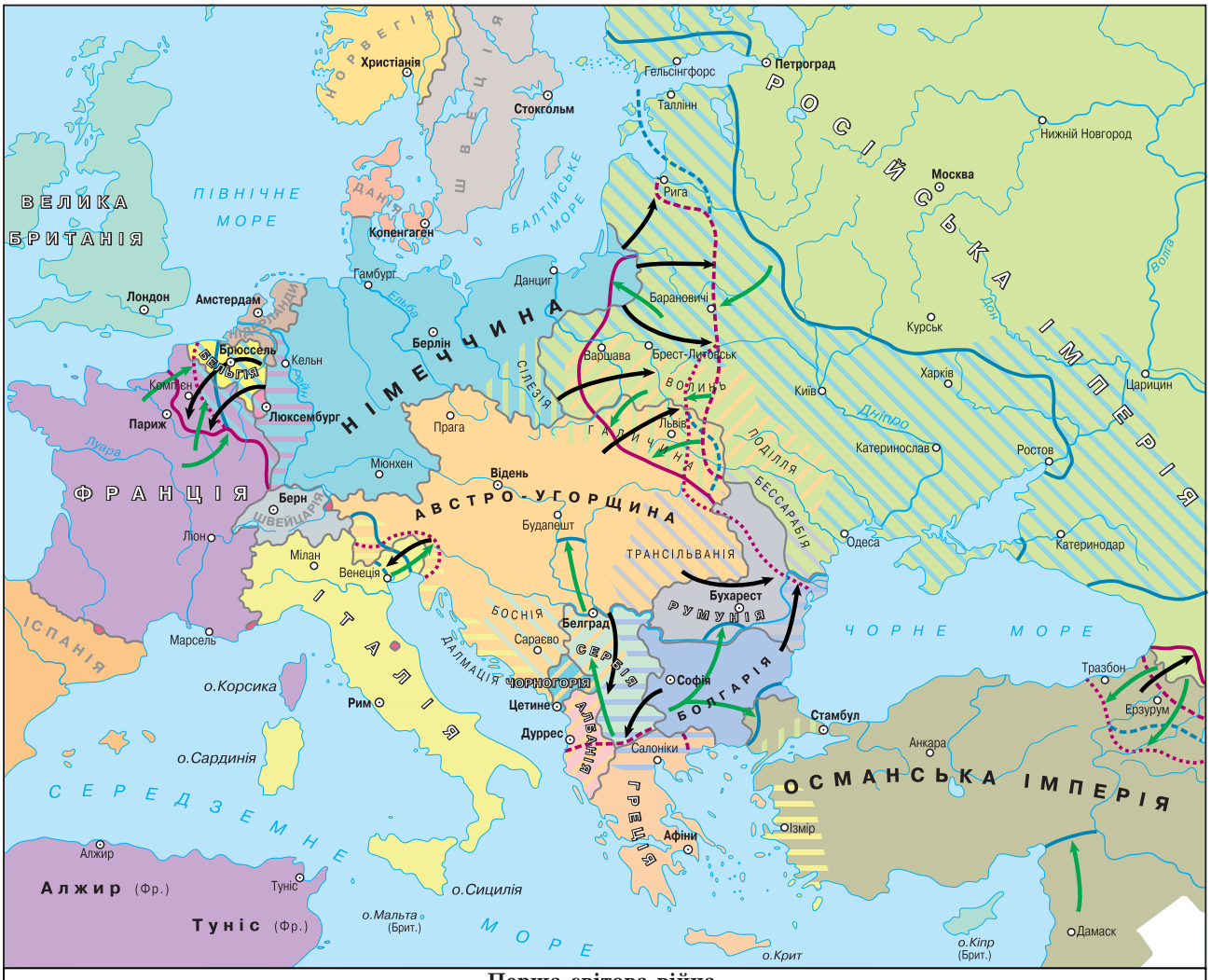

1. Ознайомтеся з наведеними документами та розподіліть їх на дві великі групи. За якими критеріями їх можна розподіляти? Який з них може бути найсуттєвішим? Поясніть свій вибір.
2. Використавши документи параграфа, заповніть таблицю **«Цілі провідних країн Європи напередодні Першої світової війни»**

Країна	Цілі країни у війні	Цілі, спільні для військово-політичних блоків
Англія Франція Росія Німеччина Австро-Угорщина Італія		

Якої інформації не вистачає, щоб таблиця була заповнена? Відшукайте цю інформацію в інших джерелах інформації (підручники, довідники, енциклопедії) і завершіть таблицю.

1 Погляд сучасника

Доповідь царю, яку склали МЗС і Морське міністерство Росії «Про ціль вітчизни на найближчі роки»

Безперечно, аж до остаточного вирішення завдання твердо приймається для всіх дипломатичних зусиль Росії така політична ціль: у найближчі роки – 1918–1919 – заволодіти Босфором і Дарданеллами.

Долуцкий И.И., Журавлева В.И. Всемирная история XX века. – С. 199.

2 Погляд дослідника

Улітку 1898 р. російський імператор Микола II вперше в історії людства звернувся до урядів усього світу з пропозицією «покласти край безперервним озброєнням і знайти засоби, які запобігали б нещастю, що загрожує усьому світові».

Англія помітила в цьому «німецькі підступи». Вільгельм II** зневажливо висловився: «Гуманітарний дурман довів Нікі до цього неймовірного кроку». А багато хто з політичних спостерігачів вважав, що все простіше: російська казна знову зазнає труднощів.

Долуцкий И.И., Журавлева В.И. Всемирная история XX века. – С. 202.

3 Погляд сучасника

Із висловлювань президента Франції Р. Пуанкаре*

Я не бачив у свого покоління іншої мети у житті, ніж надію повернути наші втрачені провінції.

Цит. за: Долуцкий И.И., Журавлева В.И. Всемирная история XX века. – С. 199.

4 Погляд сучасника

Член німецького генерального штабу Ф. фон Бернгарді

Неможливо, щоб Німеччина і Франція змогли коли-небудь домовитися стосовно своїх проблем. Францію необхідно зовсім розтрощити. Вона повинна бути знищена раз і назавжди як велика держава.

Цит. за: Такман Б. Августовские пушки. – М., 1972. – С. 72–73.

3. Як сучасники поставилися до ініціативи російського царя? Чи могла ця ініціатива мати іншу оцінку? Аргументуйте.

* *Пуанкаре Р.* (1860–1934) – президент Франції (1913–1920), прем'єр-міністр (1912–1913, 1922–1924, 1926–1929).

** *Вільгельм II* (1859–1941) – останній німецький імператор (1888–1918); його імперіалістична політика стала однією з причин Першої світової війни.

5

Картина російського художника «Согласие» 1914 р., присвячена англо-франко-російському союзу – Антанті

Текст під картиною (мовою оригіналу):
ФРАНЦІЯ
ЛЮБОВЬ въ ней чистая горитъ
Къ земле родимой и народу. –
Объята ею, – отразитъ
Она тяжелую невзгоду...
РОССІЯ
Въ ней ВѢРА глубока; тревогой
Не поколеблема ничуть;
Святая Русь во имя Бога
Свершаетъ свой побѣдный путь...
АНГЛІЯ
НАДЕЖДА въ ней всегда живетъ
На мощь, величіе Россіи
Съ ЛЮБОВЬЮ, ВѢРОЮ идетъ
Она на бой и ихъ зоветъ
Сломить надменныя стихіи...

Передъ грозой враждебныхъ силъ
Въ дни тяжкой скорби, испытаній –
Святой союзъ ихъ въ полѣ брани
Самъ Богъ съ небесъ благословилъ.

6

Карта Європи 1914 р. Німецька карикатура

4. Визначте жанр візуальних джерел 5 та 6. Що в них спільного, а що відмінного? Які художні засоби використані? На кого були розраховані такі зображення? Яку роль, на вашу думку, вони мали відігравати?

7 Офіційний документ

Із таємної доповіді міністра закордонних справ Росії про мету Антанти (14 вересня 1914 р.)

1. Головна мета союзників – зламати могутність Німеччини і її претензії на військове та політичне панування...

2. Територіальні зміни повинні визначатися принципом національностей.

3. Росія приєднує до себе нижню течію Німану і східну частину Галичини, а до Царства Польського вона приєднує Східну Познань, Сілезію і західну частину Галичини.

4. Франція повертає назад Ельзас-Лотарингію, долучаючи до неї яку захоче частину рейнської Пруссії та Палатинату.

5. Бельгія суттєво розширює свою територію.

6. Шлезвіґ-Гольштайн повертається Данії.

9. Сербія приєднує до себе Боснію та Герцеговину, Далмацію і Північну Албанію.

11. Греція приєднує до себе південь Албанії, за винятком Валлони, яка відійде до Італії.

12. Англія, Франція та Японія розділять між собою німецькі колонії...

13. Німеччина і Австрія заплатять військову контрибуцію.

Хрестоматия по новой истории. – М., 1953. – С. 505–506.

8 Офіційний документ

Із таємної «доповідної записки професорів» канцлеру Німеччини про мету війни 1914 р.

Щоб забезпечити «тривалий мир», необхідно: а) у Франції значно зміцнити наш західний кордон від Бельфору до моря. Треба завоювати частину північно-західного французького берега каналу, щоб мати стратегічні гарантії проти нападу Англії і отримати сприятливий вихід до океану. Франція повинна сплатити величезну суму у вигляді військової контрибуції. Нам не слід також забувати, що Франція має порівняно великі колонії... б) утримання Бельгії народ вважає справою честі, що не підлягає обговоренню... в) на кордоні з Росією треба створити з російських земель прикордонний пояс, доступний німецькій сільськогосподарській колонізації. Проте ми не зупинимось перед тим, щоб вказати на російські остзейські провінції... г) оскільки ця війна є війною Англії проти впливу Німеччини на світовому ринку, на морі і в заокеанських країнах, необхідно добитися повернення на світовий ринок і забезпечити собі морські шляхи. Контрибуції повинні бути такими, щоб вони покривали країні її військові витрати... й давали б можливість відновити і розширити нашу військову могутність.

Хрестоматия по новой истории. – С. 505–506.

5. Порівняйте документи 7 та 8. Чому обидва документи є «таємними»? Як вони співвідносяться з джерелами 5 та 6?

9 Мовою цифр

Воєнні видатки в 1913 р.

Показники	Франція	Англія	Німеччина	Росія
На душу населення воєнних видатків	100	82	72	32
Загальні воєнні видатки, млрд марок	1,64	1,54	2,0	1,84
Частка воєнних видатків у бюджеті, %	38	33	50	40

Складено за: История Франции. – М., 1973. – Т. 2. – С. 552; История Первой мировой войны. – М., 1975. – Т. 1. – С. 68.

6. Проаналізуйте статистику. Які висновки ви зробили? Як співвідносяться дані таблиці з іншими джерелами цього параграфа?

7.2. Україна

1. Проаналізувавши документи параграфа, укладіть таблицю довільної форми **«Українські землі в планах воюючих сторін»**. Зверніть увагу на особливості регіональних зазіхань тих чи інших держав, далекосяжність планів щодо українських земель. У реалізації чиїх планів були намагання використати український чинник?
2. Яким чином, на вашу думку, українські політики могли використати плани воюючих сторін у реалізації власних позицій стосовно політичного самовизначення України?
Запишіть свої міркування.

10 Офіційний документ

З таємних документів німецького генерального штабу (1 грудня 1915 р.)

Кожен, хто в дійсності знає і розуміє географічне та економічне положення, в якім знаходиться Росія, є свідомий того факту, що Велика Росія може існувати тільки через посідання багатої України. Якщо ми зуміємо змінити стан України на незалежну державу і утримати незалежну Україну при житті, то з певністю дамо смертельний удар Великій Росії. Тому Україну слід вважати серцем Великої Росії. В опінії всіх експертів, це посідання України робить Росію великою європейською потугою. Україна, відділена від Росії, створить мур між властивою Росією, Центральними державами та Балканами, закриваючи доступ Росії до Чорного моря.

Цит. за: Грицак Я. Нарис історії України... – С. 103.

11 Погляд дослідника

На австрійському фронті російська армія мала спершу блискучі успіхи. Австрійці відступали. 3 вересня (21 серпня ст. ст.) російські війська вступили до Львова. Верховний головнокомандувач, великий князь Микола Миколайович, видав маніфест, в якому висловлював радість, що «російський народ об'єднався» і що «завершено діло Івана Калити»*. Новопризначений генерал-губернатор Галичини, граф О. Бобринський, відразу почав проводити на практиці ці думки. Він говорив, що Галичина і Лемківщина – споконвічна корінна частина єдиної великої Русі, увесь устрій має бути заснований на російських началах. Зазначав, що запроваджуватиме тут російську мову, закон та устрій.

Дорошенко Д. Історія України. Доба Центральної Ради. – Ужгород, 1932. – Т. 1. – С. 6.

12 Погляд дослідника

Перед початком війни Міністерство закордонних справ Австрії зацікавилося можливістю використання українського чинника у боротьбі проти Росії... Австрійське дипломатичне відомство підготувало поширений документ про «австро-угорську ідею» і плани стосовно майбутнього польських та українських етнічних територій, відвойованих від Росії. На початку війни найбільш імовірним видався план, що передбачав приєднання до австрійських земель колишнього ареалу поширення Греко-католицької церкви: Холмщини, Підляшшя, Волині та Поділля. Названі території мали бути об'єднані в окрему українську автономну область у складі імперії Габсбургів. Водночас ця тактика зацікавила і Німеччину. У німецьких урядових колах більше схилялися до ідеї утворення поясу буферних держав на кордоні з Росією. Правда, закінченої концепції врегулювання української проблеми на початку війни Німеччина не мала.

Расевич В. Зовнішньополітичні орієнтації австрійських українців (1912–1918 рр.) // Матеріали засідань Історичної та Археологічної комісії НТШ в Україні. – Вип. другий (1995–1997). – Львів, 1999. – С. 260.

---

* *Іван Калита* (?–1340) – московський князь (з 1325 р.), великий князь владимирський (з 1328 р.). Одним з перших почав об'єднувати північно-східні руські землі навколо Москви.

13 Погляд дослідника

З самого початку війни Буковина опинилась в епіцентрі інтересів трьох держав, чиї кордони сходились тут:

Австро-Угорщина намагалася втримати край під своєю владою.

Російська імперія хотіла приєднати «Буковинську Русь» до своїх територій і придушити тут національний рух та ліквідувати його вплив на Велику Україну.

Румунія розглядала Буковину та Хотинщину – колишні володіння Молдавського князівства – як свою «історичну спадщину», яку в ході великої бійки можна виторгувати і приєднати до своїх володінь. Росія та Австро-Угорщина обіцяли їй за це рахунок володінь противника.

В ході дворічних торгів аргументи Росії переважили (кордон обіцяної Південної Буковини мав проходити не по Серету, а по Пруту), і 17 серпня 1916 р. Румунія вступила у війну на боці Антанти.

Таким чином, Буковина виступала розмінною монетою у великій політиці воюючих держав.

Федорак В.Ф., Черкач Н.І. Історія рідного краю. – Чернівці, 2001. – С. 26.

3. Пригадайте з курсу історії України обставини та мету утворення Головної української ради і Союзу визволення України.
4. Проаналізуйте документи параграфа і визначте позиції українських політиків щодо війни. Зверніть увагу на їх аргументацію.
5. Які чинники впливали на формування саме таких підходів українських політиків? Які з них ви поділяєте, а які – ні? Прокоментуйте.
6. Порівняйте свої міркування щодо позицій українських політиків у Першій світовій війні, які ви зробили при вивченні документів § 7.2, з реальними підходами, висвітленими нижче.

7.3. Війна і українські політичні сили

14 Погляд сучасника

Українці не піддадуться провокаційним впливам і виконають свій обов'язок громадян Росії в цей тяжкий час до кінця і не тільки на полі бою... але й як громадяни-обивателі, що повинні... сприяти успішному виконанню російською армією виїмково відповідального завдання, що випало на її долю...

Національна проблема, зокрема українська, вимагає свого невідкладного розв'язання. Такі струси в державному житті, як війна, відкривають очі суспільству державної нації на одну з її помилок у відношенні до недержавних народів. Воно переконується, що ці народи в однаковій мірі з ним відстоюють цілість держави, обороняють її нерозривність та добро і не є тією небезпекою, що в ній дехто вбачає загрозу цілості Росії.

Якщо в найбільш критичні дні проби народи Росії виконують свої обов'язки у відношенні до неї, то у свідомість суспільства і його керівних сил повинна просякти думка про надання цим народам і відповідних прав. У цьому відношенні можна завважити вже сприятливі симптоми. Логіка речей промовляє за те, що зміна відношення до інородців торкнеться також і українців, і в перспективах розв'язання національного питання в Росії і українське питання теж буде поставлене на денний порядок.

Москва, липня 30 дня 1914 року.

Петлюра Симон*. Статті, листи, документи. – Нью-Йорк, 1956. – С. 185–186.

* *Петлюра С. В.* (1879–1926) – український політик, державний і військовий діяч, публіцист; з 1900 р. – член Революційної української партії, з 1905 р. – Української соціал-демократичної робітничої партії; у 1912–1917 рр. – редактор журналу «Украинская жизнь» (Москва); пізніше – один з лідерів Української революції; у 1919–1926 рр. – Голова Директорії Української Народної Республіки.

15 Офіційний документ

З маніфесту Головної української ради (3 серпня 1914 р.)

Ідучи війною на австро-угорську монархію, Росія грозить загином також українському національному життю, яке найшло охорону в конституційнім ладі австрійської держави. Побіда Росії мала би принести українському народові австро-угорської монархії те саме ярмо, в якім стогне 30 мільйонів українського народу в Російській імперії. І тому дорога наша ясна…

Теперішня хвиля кличе український нарід стати однодушно проти царської імперії, при тій державі, в якій українське національне життя знайшло свободу розвитку…

Побіда австро-угорської монархії буде нашою побідою. І чим більше буде пораженіє Росії, тим швидче виб'є година визволення України…

Нехай на руїнах царської імперії зійде сонце вільної України!

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали. – Мюнхен, 1983. – Т. 1. – С. 211–213.

16 Офіційний документ

З відозви Загальної української ради до народів світу (15 вересня 1916 р.)

Всі українці без огляду на державні кордони стоять на становищі своєї окремішности від сусідніх народів і змагають до визволення, опираючи ці свої змагання не тільки на внутрішній потребі національного розвитку, але також на історичнім праві й незабутній традиції своєї визвольної боротьби.

Хай буде вільний кожний народ, хай живе й український народ, що на суцільній території числить 35 мільйонів голов і заселює простір 850 000 кв. км, не буде погноєм для чужих культур пануючих над ним народів!..

Хочемо бути самостійним господарем на своїй землі, в сім'ї вільних і рівних народів, мати повну спромогу розвивати свої духовні сили й матеріальні багацтва свойого краю для себе та для людства!

Україна в XX столітті. 1900–2000: Зб. док. і матеріалів / Упоряд.: А.Г. Слюсаренко та ін. – К.: Вища шк., 2000. – С. 25–26.

17 Офіційний документ

З платформи Союзу визволення України (серпень 1914 р.)

Об'єктивна історична конечність вимагає, аби між Західною Європою і Московщиною повстала самостійна українська держава. Потрібне се для осягнення і утревалення европейської рівноваги, є се в інтересі народів австро-угорської держави, а передовсім в інтересі німецького народу в обох цісарствах, а для українського народу було б се здійсненнєм вікових його мрій і зусиль…

Національно-політичною платформою Союзу є державна самостійність України.

Україна в XX столітті. – С. 23.

18 Погляд дослідника

Трагічні події 1914 та 1915 років викликали перелім у ставленні українців Наддніпрянщини до російського уряду. Зник той «патріотичний» запал, який переживало багато з них на початку війни, і зростала свідомість, що перемога Росії принесе Україні нові кайдани. Рада ТУП, яка стала єдиним об'єднуючим політичним осередком партій, ухвалила у вересні 1914 р. постанову про те, що українці мусять зайняти нейтральне становище у війні. На цій підставі ТУП не погодилося з діяльністю СВУ, який закликав боротися спільно з австрійською армією.

Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т. 2. – К., 1993. – С. 448.

§ 8. СВІТОВА ВІЙНА: ЛЮДСЬКИЙ ВИМІР

8.1. Людина на фронті

19а

Демонстрація в Берліні в перші дні війни

19б

Демонстрація у Парижі в перші дні війни

20

Прощання з солдатами.
Берлін, серпень 1914 р.

21

Прощання з солдатами.
Поштова листівка. *Франція, 1914 р.*

1. Що об'єднує джерела 19–21? Який настрій у людей, зображених на фото? Чому?
2. Порівняйте фото а і б джерела 19. Що вас вражає?
Як ви думаєте, на що сподівалися учасники берлінської та паризької демонстрацій, а про що ці чоловіки не здогадувалися?

22 Погляд політика

Із висловлювань президента Франції Р. Пуанкаре (серпень 1914 р.)

Оголошення війни Німеччиною викликало в нації значний спалах патріотизму. Ніколи за всю свою історію Франція не була настільки прекрасною, як у ті часи, свідками яких нам випало бути. Мобілізація, що розпочалася 2 серпня, завершилась уже сьогодні, вона пройшла з такою дисципліною, в такому порядку, з таким спокоєм, з таким піднесенням, що викликають радість уряду і військової влади...

Цит. за: Geschichte 3GN/ Karl Heinz Zuber und Joachim Cornelissen. – München, 1996. – F. 227.

23 Погляд очевидця

Біля Букінгемського палацу дорогу перегородив великий натовп.

– Короля Георга! Короля Георга! – хором вигукував натовп.

Через кілька хвилин... з'явився король. Майданом прокотилося оглушливе «ура!»... Тисячі загорланили:

– Хо-чемо вій-ни! Хо-чемо ВІЙ-НИ!

І знову «ура!». Король ніяк не виявив ні схвалення, ні осуду.

– Говори! – кричав майдан. – Говори! ХОЧЕМО ВІЙ-НИ!

Король знову зробив вітальний жест і зник. Натовп відповів ревом, викрики «ура!» змішалися з ремствуванням розчарування. Знайшлися весельчаки – без них не відбувалось жодне збіговище – і почали кричати:

– Ми – боягузи?

– НІ-І!

– А німці?

– ТА-АК!

– Може, ми німців дуже любимо?

– НІ-І-І!

Можна було не сумніватися в тому, які почуття і настрої цієї частинки Англії.

Ричард Олдингтон. Смерть героя. – К., 1982. – С. 211–212.

24 Думка дослідника

Як розповідав один спостерігач, коли почалася війна, в Юзівці на головній вулиці зібрався натовп, агітатори виголошували патріотичні промови «Смерть Австрії та Німеччині! Хай живе Росія! Ура!!!» ...Багато робітників вірили у війну. На ринку продавали безліч портретів «царів, королів, президентів, та різних генералів». Люди вважали за необхідне повісити портрет царя не тільки вдома, а й у бараках. У бараках цей спостерігач бачив, як чоловік на ім'я Суржик Тишка, що доти проклинав і Бога, і царя, забив цвяха і повісив на стіну портрет Миколи.

Гіроакі Куромія. Свобода і терор у Донбасі. – К., 2002. – С. 112.

3. Порівняйте джерела 22–24 із джерелами 19–21. Чому населення недооцінювало небезпеку війни? Яку роль у цьому відігравала пропаганда (пригадайте джерела 5 та 6)?

4. Чому уряди країн Європи у переддень та в перші роки війни пропагували військові дії як засіб вирішення політичних проблем? Чи зустрічаєтеся ви з такою ситуацією у наш час? Наведіть приклади.

25 Погляд очевидця

Зі свідчень рядового австро-угорської армії, що потрапив у полон (2 грудня 1914 р.)

У казки про руську жорстокість мало хто вірить, бо у дійсності вона практично ніде не підтвердилась, а особисто з полоненими кубанські козаки, які мене захопили, поводились добре: нагодували та, дізнавшись, що я хворий, наказали господарю тієї хати, де я знаходився, запрягти коня й на возі довезти до руського шпиталю.

Цит. за: Історія. – М., 1997. – № 10. – С. 7.

26

Австрійські солдати їдуть на фронт

27 Погляд очевидця

З листа до матері солдата німецької армії (25 вересня 1914 р.)

...Чи є небезпека на війні? Небезпека. Хто її зневажає, той від неї вислизає. Набігає неспокій. Однак я в окопному загоні. Героїчна смерть – ось для мене найбільше бажання. Щоправда, героїчній смерті життя важливіше. Всі зневажають смерть. Моїм обов'язком є життя. Моїм обов'язком є боротьба, на яку мене принудили росіяни і французи. Якби війна була агресивною, загарбницькою, то моя служба не була б добровільною... Все це реалії війни.

Freres De Fontenay Letters 1914–1916. Paris, 1920. – S. 130.

28

Німецька армія перед відправкою на фронт. *1914 р.*

29 Погляд очевидця

З листа до батька солдата французької армії (жовтень 1914 р.)

Любий батьку, зараз схарактеризую своє нове положення. Роблю все можливе, щоби добути собі лакея... Якщо б мама виїхала з Парижа, то могла б мене провідати в Майні. Я був би дуже вдячний, але нехай вона бережеться залізничного транспорту, який ходить досить нерегулярно через перевіз поранених, амуніції для військових частин. Радив би мамі їхати самостійно, залежно від ситуації. В таборі багато поранених... Шпиталь тут організований дуже добре.

До побачення, любий батьку.

Freres De Fontenay Letters 1914–1916. – S. 104.

30

Французькі солдати відправляються на фронт. *Серпень 1914 р.*

5. Якими були настрої солдатів армій різних країн на початковому етапі війни? Сформулюйте одним-двома словами. (Джерела 25–30.)
6. Як співвідносяться візуальні джерела параграфа (26, 28, 30) зі свідченнями джерел 25, 27, 29?
7. Чим, на вашу думку, зумовлене таке ставлення військових до війни, адже кожен солдат знав, що міг загинути?
8. Чи пов'язані настрої солдатів на початку війни з поглядами політиків на неї (пригадайте матеріал § 7)?
Обґрунтуйте свою відповідь.

31 Погляд очевидця

Зі спогадів бійця Легіону українських січових стрільців

Було це 27 серпня 1914 р. Десь опівдні через усе село проїхав, простуючи звідти десь, звідки чути було бухкання гармат і цокотання кулеметів, великий фургон із червоним хрестом на білому прапорі, що його тримав у руках молодий парубок-німець у той час, коли трохи старший поганяв коні. У фургоні відкриті, але позакутувані в білі простирадла, лежали перев'язані марлею, крізь яку просочувалась кров, немолода вже жінка і маленьке, може дволітнє, дитятко. Голова цій дитині була туго забинтована, виглядали тільки повні докорів, стражденні оченята, а перев'язка вже мокріла від крові...

Кобець Олекса. Записки полоненого. – К.: Глобус, 1993. – С. 79.

32 Погляд очевидця

Війна очима солдата російської армії* (15 грудня 1915 р.)

Я пока жив, был в окопах 12 дней, а сейчас на отдыхе. Слава богу затишье, бою пака нет, а далше увідім. Но січас нужда заедает, хоч я і переменяю біл'е, паря его в кіпятке. Ну чтож скрепя серце переносім все, может і пережуву все это... Во время отдиха я сплю на хворосте в землянках. Но в окопах почті неспім, хотя і там ест хворост, мох, ліст'я там же в окопах пориті землінкі от холода і дождя, но грязно. Однім словом самому злейшему врагу я нежелал бы попадат в эті «окопи». Еслі бы дал бог чтоб нікогда в жізні нікто не попадал в эті окопы, і чтоб даже незналі, что такое окопи. А мне еслі б дал бог пережіть все эті солдатскіе нужды, остатся жівым: то я уже узнал, что значіт «война».

Лист Андрія Рубльова з Південно-Західного фронту. Василь Рубель. Історія... // Старожитності Південної України. – Запоріжжя, 2003. – Вип. 9. – С. 109–110.

33 Погляд очевидця

Лист солдата Йоганна Мюллера

Люба мамо!

Тепер я знаю, чим є війна. Ми сидимо вже вісім днів у шанцях, і тут дуже холодно. Вже десять днів ми не їли теплої їжі, тільки галети з паштетом, бо польова кухня не може до нас доїхати. На горі біля нас лежить багато вбитих. Із 240 чоловік ще 40 лежать там. Моїм єдиним бажанням є якнайшвидше завершення війни.

Geschichtsstunden 8. Endeckungsreisen in die Vergangenheit. Ernst Klett Verlag, 1988. – S. 77.

Перебіг Першої світової війни

1914, 28 червня – убивство сербським націоналістом у Сараєві австрійського ерцгерцога Франца Фердинанда та його дружини

28 липня – Австро-Угорщина оголосила війну Сербії

1–4 серпня – у війну вступили Німеччина, Росія, Франція і Велика Британія

серпень–вересень – Галицька битва. Російські війська зайняли Галичину і Буковину

вересень – французькі війська зупинили німецький наступ на р. Марні

листопад – Туреччина вступила у війну на боці Центральних держав

1915, травень – Італія вступила у війну на боці Антанти

травень–жовтень – німецько-австрійський наступ на Східному фронті. Росіяни відступили з Галичини, Буковини, Польщі і Литви

1916, лютий–грудень – бої під Верденом у Франції

червень–серпень – російський наступ під командуванням О. Брусилова в Галичині і на Буковині

1917, 6 квітня – США оголосили війну Німеччині

15 грудня – сепаратне перемир'я між радянською Росією та державами Четверного союзу

1918, 27 січня – мирний договір між Німеччиною та УНР

3 березня – Брестський мир між радянською Росією та державами Четверного союзу

3 листопада – Австро-Угорщина підписала перемир'я

11 листопада – Комп'єнське перемир'я – капітуляція Німеччини

* Подано мовою першоджерела.

34 Погляд очевидця

Зі спогадів учасника подій на Південно-Західному фронті генерала М. Головіна (1915 р.)

...Важко словами передати весь драматизм становища. Тільки частина бійців, що знаходилася на фронті, була озброєною, інші ж чекали смерті свого товариша, щоб, у свою чергу, взяти до рук гвинтівку. Вищі штаби визискувались у винахідництві, часом досить невдало, тільки б як-небудь викрутитись із катастрофи. Так, наприклад, у моє буття генерал-квартирмейстером 9 армії згадую телеграму штабу Південно-Західного фронту, отриману в серпні 1915 р., про озброєння частини піхотних рот сокирами, насадженими на довгі топорища. Передбачалось, що ці роти можуть бути використаними для прикриття артилерії. Фантастичність цього розпорядження, що було задекларовано з глибокого тилу, була настільки очевидною, що мій командуючий, генерал Лечицький, глибокий знавець солдата, заборонив давати подальший хід цьому розпорядженню, вважаючи, що воно лише підірве авторитет начальства. Я наводжу цю майже анекдотичну спробу ввести «алебардистів» тільки для того, щоб охарактеризувати ту атмосферу відчаю, в якій знаходилася російська армія в кампанії 1915 р...

Головин Н.Н. Военные усилия России в мировой войне. – Париж,1939. – Т. 1. – С. 136.

35 Погляд очевидця

Зі спогадів українського офіцера М. Тарнавського*

Я підмітив знаменне явище. В найрясніший вогонь військо скинуло, як у дим, за своїм командиром: безкритично, як барани, воно мало лише послух напоказ, на порух руки верховода, на його найменший знак. В цілій повноті я побачив тут оцю негативну й позитивну вартість дресури-вояка, в якій він губив усе індивідуальне та ставав безкритичним автоматом.

З часом у тих воюючих автоматах щось попсувалося. В їхніх очах пробуджувалася інтелігенція, хитрість, збайдужіння до по тричі вигукуваних наказів. Але це прийшло згодом. В перших тижнях боїв австрійське вояцтво вперто нагадувало мені отару баранів, гнану на заріз.

Біля залізничного шляху, що у сотні метрів пробігав від мене, хтось роздягнений до половини, ритмічно підносив руку вгору та опускав її вдолину...

Дивним чоловіком, що вимахував рукою, показався наш підполковник. Він, наблизивши обшивку до самого носа (був короткозорий), вибирав відтіль воші.

Зловлену сердегу клав на велику кілометрову каменюку й меншою дещо з розмаху валив по деліквентці. На його обличчі стояв вираз діловитості, скупчення й кровожадної зловтіхи...

Як же він не нагадував тепер собою того пересадного чепуруна за мирних часів! Адже ж найменшу пилинку він здіймав колись з рукава з міною крайнього здивування й відрази. Бо як могла вона найтися на його рукаві та псувати ідеальний вигляд його однострою.

Тарнавський М. Спогади. – Львів, 1992. – С. 24, 31–32.

36

Передова лінія на Західному фронті

9. Які емоції переважають у враженнях учасників війни?
10. Як і чому змінилося ставлення до війни військових у 1915 р. у порівнянні з 1914 р.? Чим це, на вашу думку, викликане? Зверніть увагу на фото 36.

* *Тарнавський Мирон* (1869–1938) – український військовий діяч; як офіцер австрійської армії брав участь у Першій світовій війні; у 1917 р. командант Легіону українських січових стрільців; у 1919 р. – начальний вождь (головнокомандувач) Української галицької армії (УГА).

37

Після битви під Верденом

39

Убиті німецькі солдати в окопах. *1916 р.*

38

Солдати після газової атаки. *1915 р.*

40

Польовий шпиталь (російська армія)

11. Співставте фотодокументи 36–40 та текстові джерела 31–35. Знайдіть у них спільне і відмінне.
12. Уявіть, що ви – військовий кореспондент, який отримав завдання укласти коментарі до фотоматеріалів другої частини параграфа. Використайте свідчення очевидців та інформацію про воєнні дії, почерпнуту з § 8.
13. З'ясуйте, що вплинуло на психологію та поведінку солдата під час війни.
14. Які зміни відбуваються у свідомості та поведінці людини під впливом участі у війні? Запишіть свої міркування.
15. Поверніться до джерела 19 (а, б). Придумайте долі людей, зображених на фотографіях.

8.2. «Домашній фронт»

41 Погляд очевидця

З книги С. Панхерст «Домашній фронт»

У липні (1916 р.) до мене звернулися жінки, що працювали на авіаційних підприємствах у Лондоні. Вони покривали крила літаків маскувальною фарбою за 15 шилінгів у неділю, працюючи з восьмої ранку до о пів на сьому вечора. Їх часто просили працювати і до 8 вечора, а платили за цю зверхню працю, як за щоденну... За їхніми словами, постійно по шість або й більше з 30-ти жінок, що працювали на фарбуванні, були вимушені виходити з цеху і відлежуватись на камінні по півгодини чи й більше, ніж вони могли повернутися на свої робочі місця.

Цит. за: Алексашкина Л.И. Новейшая история. – С. 61.

42 Погляд очевидця

На фабриці гранат. *Німеччина, 1917 р.*

1. Уявіть, що лист з описом, схожим на джерело 41, та фотографія (джерело 42) потрапили на фронт. Які почуття вони могли викликати у солдатів? Як це позначалося на їхніх бойових якостях?
2. Розгляньте фоторяд (джерело 43). Про які нові професії та сфери діяльності жінок у суспільстві можна дізнатися з цих фотографій?
3. Як і чому війна змінила роль жінки в суспільстві? Запишіть свої міркування у вигляді газетної статті або приватного листа від імені однієї з жінок, зображених у параграфі.

43

Жінка носить вугілля

Жінка-медсестра часів війни

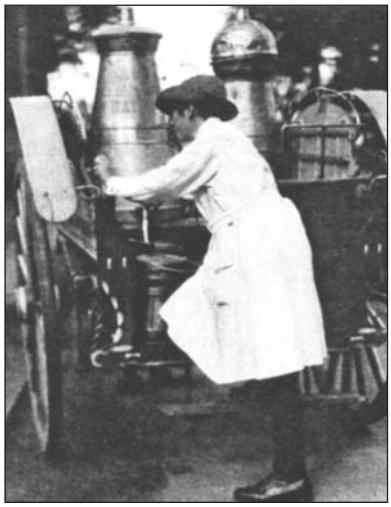

Жінка розвозить молоко

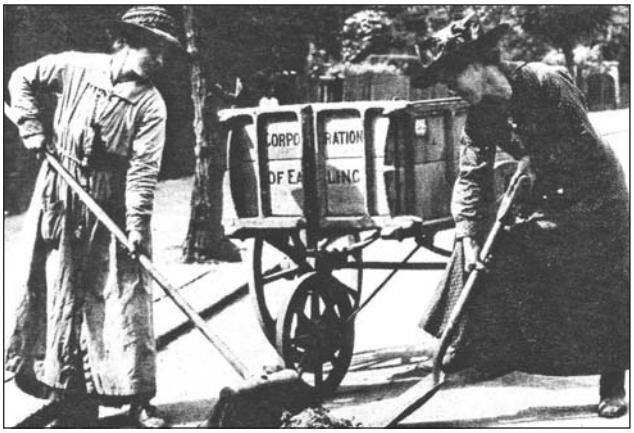

Двірнички

Жінки-поліцейські

Співробітниця похоронного бюро

Жінки-вагоновожаті

44 Погляд очевидця

Із щоденника невідомого учасника подій (Північна Буковина)

Субота, 18.11.1916 р.

Живемо, як в криміналі: нігде не ходимо, нічого не знаємо. Стали справжніми вегетаріанами. Правда, дріб не так-то й дуже дорогий. Курку можна купувати за 2К (К – крона), качку за 3К, гуску за 5К, та біда, що на все треба грошей, а грошей меншає, не прибуває, бо платні ніхто не дає. Тому щадиться до крайності. Що було старе «нездале», тепер направляється – і воно добре. От я тепер став «шевцем»: золюю та латаю собі і дітям черевики, а мама латає їм суконки. Нафти вже не мож ніде дістати. У нас щось 5 л, та щоби стало надовго, світимо тільки одну лампочку № 5 в кухні. А як ця вийде, то будемо світити каганчиком – черепочком зі смальцем і гнотиком. Однако то не всім тепер так тяжко жити, як нам. Є і такі, яким тепер багато ліпше живеться, як під час миру. Але то треба бути «лисом» і обманцем. 3-й рік науки вже нема. Олю й Толю підготовляю сам. Однак шкільна наука все-таки ліпша.

Федорак В.Ф., Черкач Н.І.
Історія рідного краю. – С. 60.

45 Погляд сучасника

Російський письменник К. Чуковський про боротьбу з розкішшю в Англії

Навіть обгорілі сірники в Німеччині не пропадають даремно. Німець, запаливши цигарку, не викине сірника, що згас, а сховає його обережно в коробочку, щоб на сірниковій фабриці до неї знов приробили головку і пустили її в повторний обіг. В результаті досить велика економія. Скільки зберігається дерева. Таке німецьке плюшкінство* надзвичайно схвилювало англійців. Англійська газета «Daily Mail» надрукувала навіть знімок з того сірника: «Ось урок, гідний наслідування...» Ось уже півроку минуло, як призов до економії в Англії зробився гаслом.

– Геть комірці та манжети! – закликає «Daily Mail». Відмовтесь від накрохмаленої білизни! Отже в Англії щонеділі крохмалиться п'ятдесят мільйонів штук манишок, комірців і манжетів. В рік – два з половиною мільярди! Скільки витрачається крохмалю і вугілля! На сімдесят мільйонів рублів! А якась жінка в «Daily News» з ентузіазмом пропонує фартух. Фартух зекономить мільйони. Доброчинність нації у фартуху. Купіть самого простого коленкору, пошийте фартухи дітям і дорослим, і нехай носять їх, не знімаючи, увесь день. Це немов у казці збереже їхню одежу.

Чуковский К.И. Англия накануне победы // Нива. – СПб. – 1916. – № 49. – С. 1.

46

Англійський плакат часів Першої світової війни «Кухня – ключ до перемоги (Їж менше хліба)»

47 Схема споживання продуктів у Англії

Нормовані продукти	Ненормовані продукти	
цукор	чай	яйця
м'ясо	молоко	картопля
масло і маргарин	джем	фрукти
бекон і шинка	вівсянка, рис	риба
	хліб і сир	овочі
	законсервовані фрукти	

Ще ніколи не було так мало їжі, щоб британцям доводилось голодувати. Однак деякі продукти були нормованими, як показують дані таблиці.

* – з'ясуйте, що означає це слово.

4. Що об'єднує джерела 44–47? Як ви поясните появу плакатів, подібних до плаката 46? Зверніть увагу на перелік продуктів (джерело 47), прокоментуйте.
5. На основі документів параграфа простежте зміни у повсякденному житті європейців у роки війни. Чим вони були викликані? Як вплинули ці зміни на настрої цивільного населення у той час?

48

Сербський хлопчик у військовому вбранні

49

Німецька листівка: «Біжи на ворога!»

6. Чим і чому подібні джерела 48 і 49? Зверніть увагу: одне з них походить з країни Антанти, а друге – Четверного блоку. Як ви думаєте, чому діти з'являються на листівках і фотографіях з атрибутами війни? Яку роль виконували такі зображення?

7. Напишіть листа від імені військового з фронту додому і від імені дружини солдата з дому на фронт. Конкретизуйте, який це військовий, яка це жінка (країна, соціальний стан, період війни, солдат чи офіцер тощо).

§ 9. НАСЛІДКИ ТА ПІДСУМКИ ВІЙНИ

50

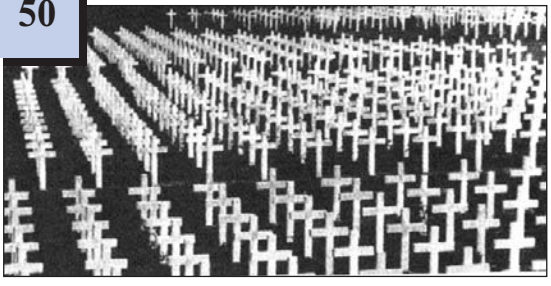

Солдатський цвинтар часів Першої світової війни

51

Зруйнований під час Першої світової війни Реймський собор

52 Мовою цифр

Втрати країн-учасниць у Першій світовій війні

Країна	Мобілізовані	Убиті й померлі від ран	Поранені
Країни Антанти			
Великобританія	8 904 467	908 371	2 090 212
Італія	5 615 000	462 391	953 886
Португалія	100 000	7 222	13 751
Росія	12 000 000	1 700 000	4 950 000
США	4 355 000	50 585	205 690
Франція	8 410 000	1 357 800	4 266 000
Інші	2 804 343	402 721	329 741
Усього	**42 188 810**	**3 889 090**	**12 809 280**
Центральні країни			
Австро-Угорщина	7 800 000	922 500	3 620 000
Болгарія	1 200 000	75 844	152 390
Німеччина	11 000 000	1 808 546	4 247 143
Туреччина	2 850 000	325 000	400 000
Усього	**22 850 000**	**3 131 890**	**8 419 533**
В цілому	**65 038 810**	**8 020 980**	**21 228 813**

Подано за: Загладин Н.В. – Новейшая история зарубежных стран. XX век. – С. 35.

1. Що, на вашу думку, символізують фотографії солдатського цвинтаря та зруйнованого Реймського собору (джерела 50, 51)? Чи має значення відсутність надпису місця розташування цвинтаря? Чому?
2. Яких втрат зазнали країни, що воювали у Першій світовій війні (джерело 52)? Чиї втрати є найбільшими? Чому?

53 Погляд очевидця

Зі спогадів британського солдата

У 1916 р. мене було сильно поранено у битві при Соммі і знов у третій битві при Іпрі наступного року. Після цього я вже не міг займатися тяжкою роботою. Коли почалося безробіття, мене звільнили першим. До того часу я вже мав сім'ю, яку потрібно було годувати. Моя дружина Етель повинна була братися за будь-яку роботу, пов'язану з прибиранням, яку вона тільки могла знайти. Все, що я мав, було декілька шилінгів допомоги від уряду Лондона. Ми, було, думали емігрувати до Австралії, але все ж не могли дозволити собі цей ризик. Коли я був потрібним, я зробив свій внесок для країни, а тепер вже всім було до мене байдуже».

Цит. за: Richard Dargie. Social Change in Scotland. 1900–1979. – Collins, London. – 1999. – С. 20.

54 Погляд очевидця

Милостиня інваліду війни. *Німеччина*

55

Мешканці Відня збирають дрова. *Австрія, 1918 р.*

56 Погляд дослідника

Винятково великими були масштаби матеріальних збитків. До безпосередньо військових витрат, які становили 180 мільярдів доларів, треба додати вартість втраченого в результаті ведення воєнних дій на суходолі (будинки і заводи, зруйновані у Франції та Бельгії) і на морі (торговельні судна, що затонули разом з вантажем) або внаслідок передчасного зносу, зумовленого надто інтенсивним використанням, а також втрати, пов'язані із зруйнуванням виробництва товарної продукції, що в сумі становило майже 100 мільярдів доларів.

Тибо П. Эпоха диктатур. – М., 1998. – С. 12–13.

57 Погляд дослідника

У Росії довгий час не відчувалося товарного голоду, але ціни постійно зростали, піднесшись пересічно у два рази, а головне – змінилося співвідношення цін: до війни за півтора пуда пшениці можна було купити пуд заліза, у 1916 р. пуд заліза коштував 6 пудів пшениці, за пуд пшениці можна було купити 10 аршин «перкалю» (ситцю), а в 1916 – тільки 2.

У сільському господарстві не вистачало чоловіків, коней, реманенту. Посівна площа у 1916 р. зменшилася в Україні на 1 млн 900 тис. десятин, гуртовий збір збіжжя у порівнянні з роком 1913 обнизився на 200 млн пудів. Найбільше потерпіли малоземельні селяни...

1916 р. позначився рядом страйків та заворушень, що відбувалися під гаслом «Геть з війною». Особливо багато їх було у Донбасі... там, де були великі заводи. Керували тими заворушеннями підпільні соціалістичні організації. Цей настрій перекидався на фронт, внаслідок чого цілі полки відмовлялися йти в бій. Становище погіршували маси «запасних», які м'ясцями сиділи у касарнях (казармах), чекаючи, коли їх вишлють на фронт. Вони сиділи без діла, бо не вистачало рушниць для муштри. «Запасні» були легкою здобичею для революційних агітаторів.

Полонська-Василенко Н. Історія України. – С. 452.

58 Мовою цифр

Про страйки у Франції та Великій Британії

У Франції у 1917 р. страйкувало 300 тис. осіб, більш, ніж за всі попередні роки війни разом. Улітку повстало 90 полків з вимогою негайного припинення війни. У Великій Британії в 1917 р. страйкувало 800 тис. осіб – більше, ніж за всі попередні роки разом.

Подано за: Долуцкий И.И., Журавлева В.И. Всемирная история XX века. – С. 252.

59 Мовою цифр

Зростання антивоєнних страйків у Німеччині та Австро-Угорщині у 1917 р.

Країна	Кількість страйків у порівнянні з 1916 р.	Кількість страйкуючих у порівнянні з 1916 р.
Німеччина	у 2 рази	у 4 рази
Австро-Угорщина	у 3 рази	в 11 раз

Подано за: Всемирная история: Первая мировая война / Бадак А.Н., Войнич И.Е., Волчек Н.М. и др. – М., 2000. – С. 246–249.

3. Про які наслідки війни йдеться в документах 50–59? Які сфери суспільного життя вони охоплюють?
4. Згрупуйте наведені джерела таким чином, щоб кожна з підбірок відображала наслідки війни у різних сферах суспільного життя.

60 Погляд очевидця

Свідчення колишнього члена Фройкорпсу* про насильство, застосоване під час громадянської війни у Німеччині

Вчора зранку... я приєднався до своїх, і о першій годині дня ми атакували вперше.

Якби я описав усе, що сталося, ви б сказали, що я обманюю вас. Пощади не було. Ми вбивали навіть поранених.

Збудження було розкішним, майже неймовірним. Наш батальйон втратив двох. Червоні втратили двохсот чи трьохсот. Всіх, хто був захоплений, ми били прикладом рушниці, а потім розстрілювали... ми застрелили двох медсестер Червоного Хреста, бо вони несли пістолети. Ми розстрілювали цих наклепницьких створінь із радістю, хоч як би вони не благали про помилування. Даремно! Людина, впіймана із зброєю, була нашим ворогом і мала в це повірити. Ми були набагато гуманніші, коли боролися з французами...

Написано 2 квітня 1920 р. після бою проти червоних у районі річки Рур. Цит. за: Вольфганг Руг, Веймарська Республіка.

5. Яке враження викликає у вас цей спогад (джерело 60)?
6. Які емоції відчуває автор? З приводу чого? Як з точки зору моралі можна оцінити таку поведінку?
7. Як ви вважаєте, поодинокими чи розповсюдженими були такі настрої людей в роки війни? Прокоментуйте.

61 Погляд сучасника

В. Черчіл про Першу світову війну**

Усі страхіття всіх століть були зібрані докупи, і не тільки армії, а усі народи були кинуті в їхню прірву... Ні народи, ні їхні правителі не зупинилися перед будь-яким діянням, тільки б воно могло допомогти їхній перемозі. Німеччина, яка випустила пекло на свободу, стійко очолювала терор; але їй на п'яти наступали відчайдушні й прагнучі помсти, розтоптані нею країни. На кожний злочин проти людства або міжнародних законів відповідали репресіями. Торговельні судна, нейтральні судна, шпитальні судна топили в морі, а людей на борту кидали напризволяще або розстрілювали у воді. Докладали усіляких зусиль, щоб підкорити голодом цілі народи, незважаючи на вік та стать. Артилерія руйнувала міста і пам'ятки. Бомби падали з повітря без обмежень. Отруйні гази і запалювальні речовини різних видів душили або спопеляли солдатів. Рідкий вогонь лився на їхні тіла. Люди падали з неба у полум'ї або тонули в темних морських глибинах. Жива сила армій обмежувалася лише кількістю чоловічого населення в їхніх країнах. Європа і більша частина Азії та Африки стали одним величезним полем бою, з якого після стількох років боротьби бігли не тільки армії, а й цілі народи. Коли все закінчилося, мордування та канібалізм залишалися єдиними засобами, від яких цивілізовані, учені, християнські держави зуміли відмовитися, але користь від них була б сумнівною.

Цит. за: Джонсон П. Современность / Мир с двадцатых по девяностые годы. В 2 т. – Т. 1. – М., 1999. – С. 22.

---

* *Фройкорпс* (Freikorps) – націоналістичні військові формування в Німеччині у 1919–1920 рр., які боролися з революційним лівим рухом.

** *Черчіл Вінстон* (1874–1965) – британський політик; у 1911–1915 рр. – перший лорд-адмірал; у 1940–1945 рр. – прем'єр-міністр.

62 Погляд дослідника

...Ця тотальність воєнних зусиль і рішучість з обох боків воювати без кінця й за будь-яку ціну залишили своє тавро. Без нього тяжко пояснити дедалі більшу брутальність і нелюдяність XX віку. На жаль, ніхто серйозно й не сумнівається в тому, що після 1914 року крива варварства дереться все вгору і вгору...

Причиною цієї дедалі більшої бруталізації стало не тільки і не стільки вивільнення схильності до жорстокості і насильства, яка дрімає в людській істоті й яку війна природно узаконює... Чого б то люди, що самі вбивали й бачили, як убивали й калічили їхніх друзів, вагалися, чи вбивати й жорстоко переслідувати ворогів якої-небудь доброї справи?

Гобсбаум Е. Вік екстремізму // Коротка історія XX віку. – 1914–1991. – К.: Альтернативи, 2001. – С. 54.

8. Яка ідея об'єднує джерела 61–62? Зверніть увагу на те, що В. Черчіл був політиком часів війни, військово-морським міністром, тобто людиною, безпосередньо причетною до війни. Що саме вразило його у Першій світовій війні?
9. На які явища звертає увагу сучасний дослідник Е. Гобсбаум?
10. Які нові міркування про наслідки війни з'явилися у вас після знайомства із джерелами 60–62?
11. Заповніть таблицю **«Наслідки Першої світової війни»** на основі джерел параграфа:

Сфера економіки	Сфера політики	Сфера моралі, психології людей та повсякденного життя

§ 10. ВІЙНА ТА РЕВОЛЮЦІЯ

63 Погляд дослідника

Подібна ситуація завжди викликає збентеження в суспільстві: після чотирьох років неймовірних страждань і втрат люди не розуміють, що мир, який настав, не означає, що вони негайно повертаються до нормального життя.

Від відчуття непотрібності принесених жертв і зв'язаного з цим почуття незадоволеності дуже сильно страждають переможені народи. Так було в Росії, Німеччині і Угорщині, де безробіття, убозтво і стрімкий ріст цін (у Петрограді – від 300 до 600 % із грудня 1916 року) стали кращими аргументами на користь революції.

У країнах, які перемогли, та нейтральних країнах відбувалися революційні заворушення. Однак перемога у війні, яка зміцнила авторитет урядів, страх перед більшовиками, яких зображували з ножем у зубах, і реакція на події громадської думки привели в Англії до перемоги урядової коаліції на виборах. Усе це дало можливість владі звернутися по допомогу до армії у боротьбі із страйками, що відбувалися у Європі з 1 травня 1919-го по літо 1920 року.

Тибо П. Эпоха диктатур. – С. 13–16.

Революційні події в Європі

Лютий 1917 – початок революції в Росії

Листопад 1917 – встановлення Радянської влади в Росії

Жовтень 1918 – розпад Австро-Угорщини

Листопад 1918 – повстання моряків у Кілі, початок революції у Німеччині

1919 – проголошення радянських республік в Угорщині, Баварії та їхня поразка, революція в Туреччині

64 Погляд дослідника

Революція, що ось таким чином змела всі режими від Владивостока до Рейну, була переважно повстанням проти війни, тож укладання миру й розрядило чимало закладеної в неї вибухівки. Принаймні її соціальний зміст був невиразний, і винятками були середовища селян – солдатів та їхніх родин в імперіях Габсбургів, Романових та Оттоманській, а також у менших державах Південно-Східної Європи. Там він складався з чотирьох пунктів: земля, підозріле ставлення до міст, до чужинців (особливо до євреїв) та до урядів.

Гобсбаум Е. Вік екстремізму. – С. 69.

65 Погляд сучасника

В. Винниченко* про останній період війни

Фронт гнувся, тріщав, рвався. Через це гнулася, тріщала, рвалася дисципліна та вся та складна машина, за допомогою якої маленька купка людей може гнати на смерть і каліцтво сотні тисяч других людей…

Винниченко В. Відродження нації. – К., 1990 (репринтне видання 1920 р.). – Ч. І. – С. 25.

66 Погляд очевидця

Із записів у щоденнику англійського полковника Гауза (22 травня 1919 р.)

Більшовизм вкорінюється всюди. Щойно піддалася його впливу Угорщина. Ми сидимо на бочці з порохом, і одного дня іскра може запалити її.

Цит. за: Вольфганг Руг, Веймарська Республіка.

67 Погляд очевидця

Як результат економічної та політичної нестабільності одразу ж після війни навіть у Шотландії відбулася комуністична революція, подібна до петроградської революції 1917 року. В громадських місцях головного індустріального міста Глазго проходили масові страйки та демонстрації робітників, там же публічно виставлявся червоний прапор. На місцях були також лідери з більшовицьким типом мислення, які могли керувати повстанням. Уряд Лондона боявся більшовицької революції. Він відправляв велику кількість англійських військ і танків для її придушення. Віллі Гелангер був комуністом (пізніше комуністичний член парламенту), який вважав, що Шотландія була на межі більшовицької революції:

«Замість маршу до Глазго-Грін [район міста Глазго] треба було марширувати до казарм Мерігілу [те ж саме]. Бо поки війська, в основному молоді новобранці, виводилися для оточення Глазго, солдати знаходилися в казармах. Якби ми зайшли в казарми, ми би легко переконали солдатів вийти, і Глазго був би у наших руках. Очікували повстання. Воно таки мало відбутися. Робітники були готові і спроможні його провести…»

Цит. за: Richard Dargie. Social Change in Scotland. – С. 18, 19.

1. Визначіть основну думку у джерелах 63–67.
2. Зверніть увагу на довідку про революційні події в Європі. Як вона співвідноситься із джерелами 63–67?

68 Офіційний документ

З телеграми статс-секретаря (міністра закордонних справ) Німеччини Р. Кюльмана в генеральний штаб (осінь 1919 р.)

Нашим головним завданням було посилення та поглиблення націоналістичних і сепаратистських настроїв, а також надання всілякої допомоги революційним елементам**… Без нашої постійної підтримки більшовицький рух ніколи не завоював би такої популярності в народі, як тепер.

Цит. за: Земан З., Шарлау В. Купец революции. – New York, 1991. – С. 271–272.

---

* *Винниченко В. К.* (1880–1951) – український політик, державний діяч і письменник; з 1907 р. – один з лідерів Української соціал-демократичної робітничої партії; 1917 р. – один з організаторів Української Центральної Ради, співавтор її Універсалів, перший голова Генерального Секретаріату; 1918–1919 рр. – голова Директорії УНР.

** Документально підтверджено: 22 млн марок за 1917 р.

Як працювати з джерелом

Особливим видом історичних джерел є плакат. Плакати бувають рекламні, агітаційні, політичні. У XX ст. особливого поширення набув політичний плакат. Головна особливість плаката як жанру є його спрямованість не тільки на те, щоб передати якусь інформацію, послання, а й спонукати до певної дії. Тому вони яскраві, цікаві, містять персонажі, об'єкти, що легко упізнаються, з одного боку, а з іншого – тенденційні. Плакати повинні діяти не тільки на свідомість, а й на підсвідомість. Працюючи з плакатом, слід виконати наступне: назвати і датувати подію, якій присвячений плакат; визначити, на чиє політичне замовлення та для якої аудиторії він створений; проаналізувати зображені персонажі та іншу символіку плаката за такими питаннями: яка фігура (об'єкт) є на передньому плані, а яка (які) – на задньому, які фігури (об'єкти) зображені великих розмірів, які – навпаки і чому; які кольори використані і чому саме такі; сформулювати послання, яке несе плакат.

69

Радянський плакат «Смерть світовому імперіалізму»

70 Погляд політика

Із статті екс-президента США В. Вільсона «Як уникнути революції» (1923 р.)

«Загальний неспокій та смута повинні мати реальні причини. Вони не зводяться до політичного життя чи простих економічних прорахунків. Причини, певне, кореняться глибоко в джерелах духовного життя нашого часу... Чому сталася революція в Росії? Єдина відповідь: вона була продуктом усієї соціальної системи... Революція була результатом систематичного позбавлення величезної кількості росіян прав і привілеїв, яких прагнуть усі нормальні люди».

Цит. за: Долуцкий И.И., Журавлева В.И. Всемирная история XX века. – С. 252.

71 Погляд дослідника

Важливою особливістю цього періоду європейської (і не тільки європейської) історії стало широке залучення до політичного життя величезних мас населення. Почалося «століття мас».

Новітня історія переконливо показала, що масові рухи можуть мати різну спрямованість: вони можуть бути як творчою, так і руйнівною силою.

Мир в XX веке. – М., 1996. – С. 82–83.

?

3. На які причини революції вказують джерела 69–71? Чи переконує вас ця інформація? Чи можна розкрити причини революції на підставі лише якогось одного джерела? Обґрунтуйте.
4. Як ви розумієте думку автора (джерело 71)? Як узгоджується поняття «століття мас» з матеріалом, що розповідає про Першу світову війну?
5. На основі знань, отриманих із частини 1 розділу II та додаткової інформації, побудуйте логічний ланцюжок: ВІЙНА – РЕВОЛЮЦІЯ.
6. Напишіть коротке есе з відповідями на ключові запитання до II розділу, присвячені війні.

Частина 2. УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ

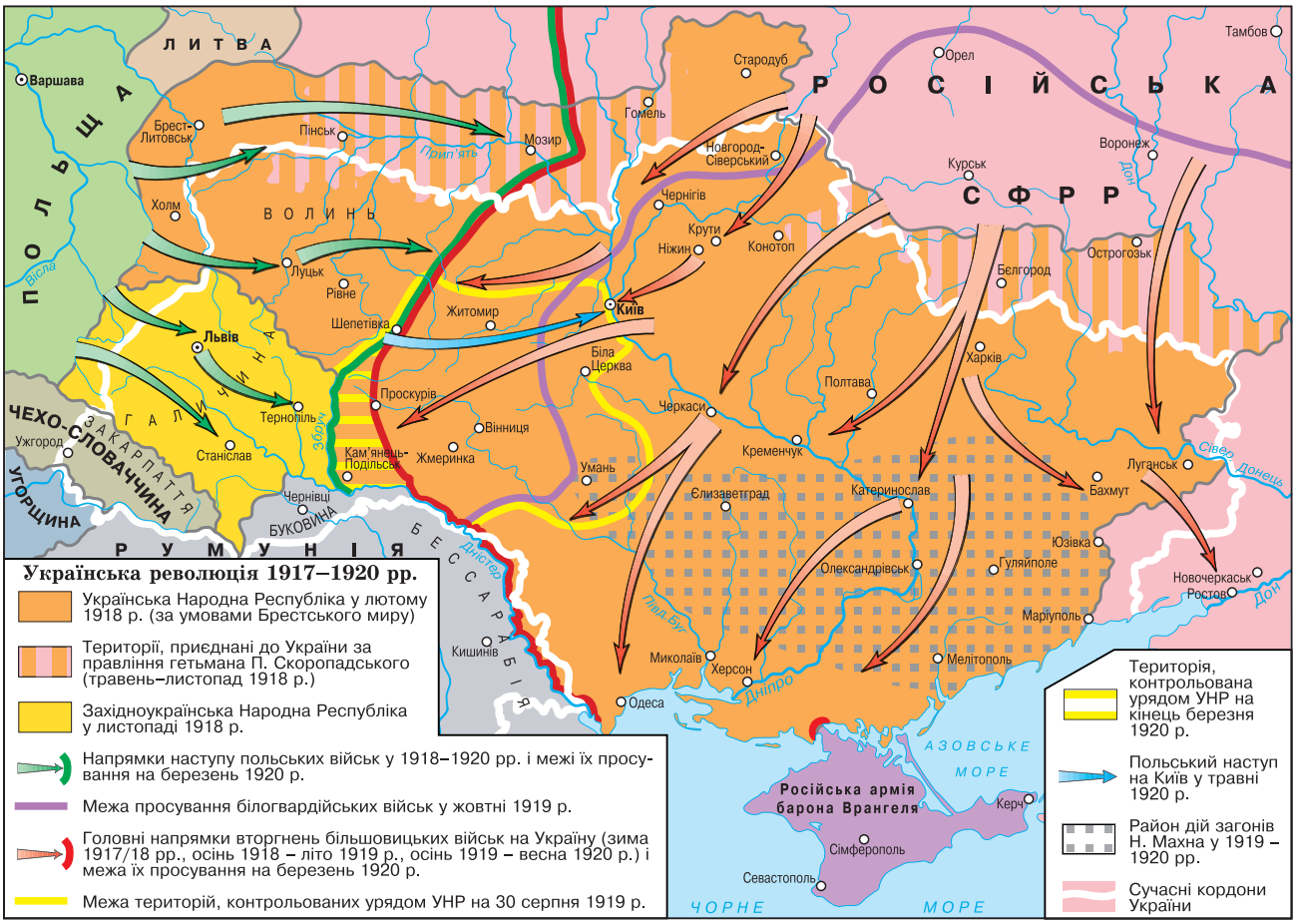

Як і більшість революцій, революція 1917 р. в Російській імперії почалася скромно й помірковано. Поштовхом до неї стали масові мирні демонстрації у Петрограді наприкінці лютого – на початку березня 1917 р. Мітинги і демонстрації швидко переросли у політичний страйк, і вже 2 березня Микола II змушений був підписати заяву про зречення від престолу. Того ж дня спеціальний думський комітет проголосив створення нового органу верховної влади – Тимчасового уряду, який покликаний був виконувати свої повноваження аж до початку 1918 р., моменту скликання Всеросійських Установчих зборів. На місцях владу Тимчасового уряду представляли виконавчі комітети. Разом з ними у Петрограді, а згодом – і в інших містах були утворені Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів. Спочатку Ради, очолені лідерами соціалістичних партій, не перебували в опозиції до новостворених органів центральної влади. Тимчасовий уряд формувався у порозумінні з Петроградською радою робітничих і солдатських депутатів. Але поступово, з розвитком революційних подій у Радах взяли гору радикальні елементи – більшовики. Вже у квітні 1917 р. їхній лідер Володимир Ленін проголосив лозунг «Вся влада – Радам!», а у липні 1917 р. вони спробували силою захопити владу у Петрограді. Взаємне відчуження Тимчасового уряду і Рад під кінець літа – восени 1917 р. призвело до збройного протистояння, яке зрештою вилилося у трирічну криваву громадянську війну.

Грицак Я. Нарис історії України... – С. 111.

§ 11. ПОГЛЯДИ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ

11.1. Державність

1. Простежте еволюцію у поглядах УЦР на національно-державний статус України (джерела 72–76 і 79). Побудуйте ланцюжок із ключових слів, що відображають цю еволюцію. Поясніть свій вибір.

72 З Першого універсалу Української Центральної Ради (10 червня 1917 р.)

Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям.

Історія української Конституції/Упоряд.: А.Г. Слюсаренко, М.В. Томенко. – К.: Право, 1997. – С. 93.

73 З Другого універсалу Української Центральної Ради (3 липня 1917 р.)

Ми, Центральна Українська Рада, стоячи, як все, за тим, щоб не відривати України від Росії та щоб разом з усіма її народами змагати до піднесення й розвитку цілої Росії та до єдности її демократичних сил, з задоволенням приймаємо заклик правительства до єдности…

Ми рішуче відкидаємо проби самочинного здійснювання автономії України до всеросійських Установчих Зборів.

Історія української Конституції. – С. 96–97.

74 З відозви Генерального Секретаріату Центральної Ради (3 листопада 1917 р.)

Всі чутки та розмови про сепаратизм, про відокремлення України від Росії – це лише контрреволюційна пропаганда або просто несвідомість. Центральна Рада та Генеральний Секретаріат твердо і ясно заявили, що Україна повинна залишитись у складі федеративної російської республіки як рівноправне державне тіло…

Національні процеси в Україні. – Історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник: у 2 ч. / Упоряд.: І.О. Кресіна та ін. – К.: Вища шк., 1997. – Ч. 1. – С. 449–450.

Хронологічна довідка

1917, 4 (17) березня – утворення Української Центральної Ради

25 жовтня (7 листопада) – більшовицький переворот у Петрограді

1 (14) листопада – встановлення влади Центральної Ради в Києві

3 (16) грудня – Ультиматум Ради Народних Комісарів Центральній Раді

12 (25) грудня – І Всеукраїнський з'їзд Рад у Харкові проголосив УНР Республікою Рад

1917, грудень – 1918, березень – перша війна радянської Росії проти УНР

1918, 27 січня (9 лютого) – Берестейський мирний договір між УНР та державами Четверного союзу. Того ж дня більшовицькі війська зайняли Київ

18 лютого – німецько-австрійське військо розпочало наступ на Східному фронті

2 березня – вступ німецьких і українських військ до Києва

29 квітня – останнє засідання Центральної Ради. Прийняття Конституції УНР

75 З Четвертого універсалу Української Центральної Ради (9 січня 1918 р.)

Віднині Українська Народня Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу.

З усіма сусідніми державами, а саме: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною й иншими ми бажаємо жити в згоді й приязни, але ніяка з них не може вмішуватися в життя самостійної Української Республіки.

Історія української Конституції. – С. 102.

76 З Грамоти гетьмана П. Скоропадського про федерацію України з Росією (14 листопада 1918 р.)

На інших принципах, принципах федеративних повинна бути відновлена давня могутність і сила всеросійської держави. В цій федерації Україні належить зайняти одне з перших місць...

На тих принципах... збудована майбутня політика нашої України. Їй першій належить виступити в справі утворення всеросійської федерації, якої конечною метою буде відновлення великої Росії.

Історія української Конституції. – С. 115.

77 З Грамоти до всього українського народу гетьмана П. Скоропадського (29 квітня 1918 р.)

...Українська Держава стояла коло краю загибелі.

Спаслася Вона дякуючи могутньому підтриманню центральних держав, які, вірні своєму слову, продовжують і по цей час боротись за цільність і спокій України...

Як вірний син України я рішив взяти на себе тимчасово всю повноту влади.

Цією Грамотою я оголошую себе Гетьманом усієї України.

Історія української Конституції. – С. 116.

78 З Декларації Центрального Виконавчого Комітету Рад України (7 березня 1918 р.)

1. Ми ніколи не розглядали Українську Радянську Республіку як національну республіку, а виключно як Радянську Республіку на території України.

2. Ми ніколи не підтримували точку зору цілковитої незалежності Української Народної Республіки, розглядаючи її як більш-менш самостійне ціле, зв'язане із загальноросійською Робітничо-Селянською Республікою федеративними зв'язками.

Україна в XX столітті. 1900–2000: Зб. документів і матеріалів. – С. 54.

Хронологічна довідк

1918, 29 квітня – державний переворот у Києві. Проголошення П. Скоропадського гетьманом України

серпень – утворення антигетьманського Українського національного союзу

13 листопада – утворення Директорії на чолі з В. Винниченком. Початок антигетьманського повстання

14 листопада – грамота П. Скоропадського про федерацію з Росією

14 грудня – війська Директорії вступили до Києва. П. Скоропадський зрікся влади

79 З Третього універсалу Української Центральної Ради (7 листопада 1917 р.)

Віднині Україна стає Українською Народною Республікою.

Не відділяючись від Російської Республіки й зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими помогти всій Росії, щоб уся Російська Республіка стала федерацією рівних і вільних народів.

Історія української Конституції. – С. 98.

80 П. Скоропадський у розмові з німецьким послом в Україні

Будуча політика України йтиме в дусі самостійності й відсутності великоросійських або польських тенденцій.

Цит. за: Грицак Я. Нарис історії України... – С. 127.

81 З промови М. Міхновського* (березень 1917 р.)

...Революцію в Україні мусимо обернути на національну революцію й завершити її створенням самостійної Української держави... Але... з цим нашим правом, оскільки не підіпремо його аргументами сили, жадна Москва рахуватися не захоче, і боротьба з нею – війна – неминуча!

Міхновський М. Самостійна Україна. – С. 52–53.

---

* *Міхновський М.І.* (1873–1924) – український політик; автор брошури «Самостійна Україна» (1900), в якій обґрунтував ідею незалежної соборної української держави; 1917 р. – ініціатор створення українського війська.

82 **З Основного Державного Закону Української Народної Республіки (осінь 1920 р.)**

Артикул 1

Українська держава є самостійною та незалежною державою з демократично-республіканським, на основах парламентаризму, устроєм і має назву: Українська Народна Республіка.

Історія української Конституції. – С. 128.

2. Документ 81:
а) доповнює попередні позиції?
б) співпадає з ними?
в) відрізняється від них?
Виберіть одне з тверджень, прокоментуйте свій вибір. Чи випадковою була позиція цього українського політика?
3. У чому полягає різниця у підходах до національно-державного статусу України авторів документів 76 та 78? Відповідь аргументуйте із посиланням на джерела.
4. Зверніться до хронології параграфа. Які події, на вашу думку, впливали на зміни у поглядах політичних діячів УЦР?
5. Об'єднайтеся у три групи і від кожної з них підготуйте 3-хвилинні промови на уявному мітингу з проблем українського державотворення на вибір – від імені:
1) М. Грушевського,
2) М. Міхновського,
3) П. Скоропадського.

11.2. Земельне питання

83 Мовою цифр

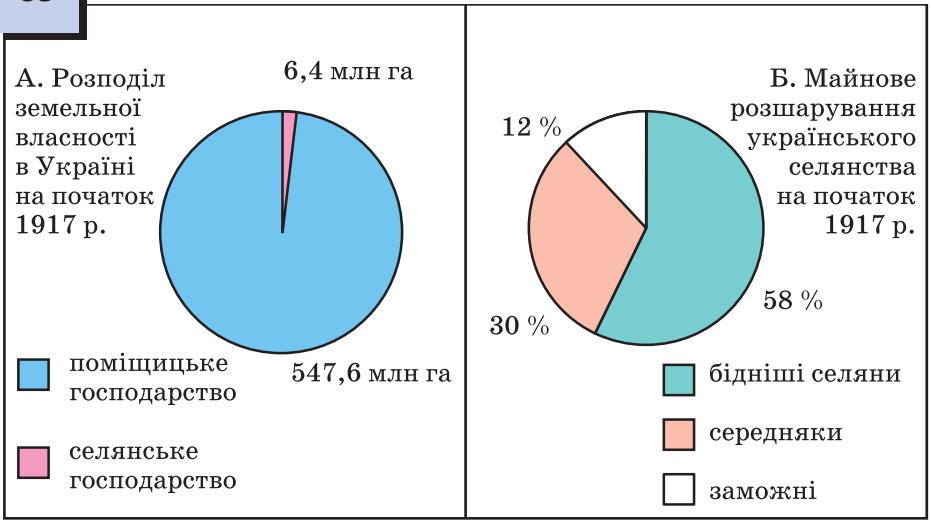

Подано за: Геращенко Т.С. Українська революція: соціалістичний міф та реальність. – Запоріжжя, 1988. – С. 42.

1. Як розподіл землі (діаграма А) міг впливати на вимоги селян щодо дій урядів у революції?
2. Як майнове розшарування селян (діаграма Б) могло вплинути на аграрну політику в ході революції?

84 **З Третього універсалу Української Центральної Ради 7 (20) листопада 1917 р.**

Віднині на території української Народної Республіки існуюче право власності на землі поміщицькі й інші землі нетрудових хазяйств селянсько-господарського значення, а також на удільні, монастирські та церковні землі – касується.

Цит. за: Історія української Конституції. – С. 99.

85 **З Четвертого універсалу Української Центральної Ради (9 (22) січня 1918 р.)**

В земельних справах комісія, вибрана на останній сесії Центральної Ради, вже виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власності та соціалізацію* землі...

Цит. за: Історія української Конституції. – С. 103.

86 Погляд дослідника

...У вирішенні земельного питання... підходи [Центральної Ради та Директорії] докорінно різнилися. На відміну від соціалістичних урядів на Наддніпрянщині Національна Рада поклала в основу своєї аграрної політики принцип збереження приватної власності на землю. Приватизації підлягали лише державні землі, землі, що належали членам пануючої династії, землі двірські та церковні, землі, набуті з метою спекуляції, а також ті, які перевершували певну дозволену норму площі. Ця норма, яку мав визначити сейм, повинна була коливатися у межах 30–100 моргів (для порівняння: розмір стабільного середняцького селянського господарства у Галичині становив 15–20 моргів). Відкритим залишилося й питання про відшкодування власникам конфіскованої землі. Але що найцікавіше – за прогресивне відшкодування виступила значна кількість селян – членів Національної Ради, що свідчило про вироблення почуття власності, правопорядку серед галицького селянства. Така ситуація була немислима на Наддніпрянській Україні, хоча порівняно з нею Галичина набагато більше страждала від земельного голоду.

Приклад ЗУНР наочно демонстрував переваги австрійської правової школи над російським правовим нігілізмом, в атмосфері якого виросли східноукраїнські політики. Як писав Іван Лисяк-Рудницький, головна загальноукраїнська цінність галицького зриву полягає в тому, що «Галичина 1918–1919 років – єдиний в новішій історії приклад українського державного правопорядку».

Грицак Я. Нарис історії України... – С. 139–140.

87 **З Грамоти до всього українського народу 29 квітня 1918 р. гетьмана П. Скоропадського**

Права приватної власності – як фундамент культури і цивілізації – відбудовуються в повній мірі, і всі розпорядження бувшого Українського Уряду, а рівно Тимчасового Уряду російського відміняються і скасовуються. Відбудовується повна свобода по зробленню купчих по куплі – продажі землі.

Поруч з цим будуть прийняті міри по відчуженню земель по дійсній їх вартості від великих власників для наділення земельними участками малоземельних хліборобів.

Цит. за: Історія української Конституції. – С. 116.

88 **З Конституції Української Соціалістичної Радянської Республіки (10–14 березня 1919 р.)**

Українська Соціалістична Радянська Республіка:

Провадить в життя заходи, що безпосередньо направлені до знищення існуючого економічного устрою і виявляється в скасування приватної власності на землю і всі інші засоби виробництва...

Цит. за: Історія української Конституції. – С. 116.

---

* *Соціалізація* (землі) – один з пунктів програми чисельних партій соціалістичного спрямування в Російській імперії початку XX ст. (зокрема і УПРС). Під соціалізацією розумілось скасування приватної власності і переведення землі в загальнонародну власність (усуспільнення).

89 З Універсалу Трудового Конгресу (28 січня 1919 р.)

Конгрес Трудового Народу України висловлює своє нерушиме побажання, щоб Директорія і Рада Народних Міністрів провадили надалі свою працю по переведенню земельної реформи, в основі якої лежить передача землі без викупу трудовому народові.

Цит. за: Історія української Конституції. – С. 175.

90 З Проекту Основного Державного Закону Української Народної Республіки (осінь 1920 р.)

Артикул 43

Приватна власність стоїть під охороною закону.

Власність зобов'язує. Користування власністю мусить служити для добра загалу.

Вивласнення або обмеження приватної власності може відбуватися з огляду на державну, публічну чи суспільну потребу, або з економічних причин, а також в інтересах соціальної справедливості.

Спосіб вивласнення, або обмеження приватної власності, як і форма та розмір справедливої винагороди, визначається в окремому законі.

Артикул 44

Дрібна і середня приватна власність стоїть під охороною закону. Зноситься більшу земельну власність. З неї утворюється земельний фонд, з якого задовольняється малоземельне і безземельне хліборобське населення. Форму, а також умови сього задоволення визначить окремий земельний закон.

Цит. за: Історія української Конституції. – С. 135.

Хронологічна довідка

1918, 19 грудня – урочистий в'їзд Директорії до Києва

1918, грудень – 1920, листопад – друга війна радянської Росії проти УНР

1919, 5 лютого – більшовицькі війська вдруге зайняли Київ

11 лютого – С. Петлюра очолив Директорію

31 серпня – українське військо вступило до Києва, але було витіснене з міста російськими білогвардійцями

16 грудня – більшовицькі війська втретє зайняли Київ

1920, 22 квітня – Варшавський договір між УНР та Польщею

25 квітня – початок наступу польсько-українських військ на більшовиків

6 травня – польсько-українські війська вступили до Києва

12 червня – більшовицькі війська вчетверте зайняли Київ

21 листопада – Армія УНР відступила в Галичину, де була інтернована поляками

1918, 19 жовтня – Українська Національна Рада у Львові проголосила створення Української Держави на західноукраїнських землях

1 листопада – встановлення української влади у Львові

1918, листопад – 1919, липень – українсько-польська війна

1918, 13 листопада – проголошення ЗУНР

21 листопада – українські війська залишили Львів

1919, 22 січня – Акт злуки УНР і ЗУНР у Києві

травень – липень – польські війська окупували Галичину

2. Як ви вважаєте, які документи (84–85, 87–90) могли б задовольнити українське селянство, а які ні впродовж 1917–1920 рр.? (Джерела 83–89).
3. Які верстви населення і чому могли виступити проти земельних проектів УЦР, Гетьманату, Директорії, більшовиків?
4. Я. Грицак стверджує, що у вирішенні земельного питання підходи ЗУНР докорінно відрізнялися від політики наддніпрянських урядів. Доведіть, чи спростуйте, або зробіть окремі доповнення до цієї думки, проаналізувавши джерела параграфа.
5. Які зміни ви помітили в поглядах українських політиків щодо вирішення земельного питання? Чим вони обумовлені?
6. До яких рубрик ви віднесете джерела §11? Як ви думаєте, чому зміст параграфів побудований саме таким чином?

§ 12. СУСПІЛЬНІ ПРАГНЕННЯ УКРАЇНЦІВ У РЕВОЛЮЦІЇ

91 Погляд очевидця

Маніфестація на Софійському майдані в Києві. *Березень, 1917 р.*

92 Погляд очевидця

Зі спогадів Д. Дорошенка*

...19 березня відбулася українська маніфестація. Своїм грандіозним характером, своїм одушевлінням, своїм ентузіазмом вона перейшла всі наші сподіванки. В ній узяли участь понад сто тисяч людей... Українська маніфестація була переломним моментом в розвитку українського руху в Києві: тепер одразу і свої, і чужі побачили...

Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918 рр.) // Укр. істор. журнал. – 1992. – № 6. – С. 131–140.

93 Погляд очевидця

Зі спогадів січового стрільця про події у Львові (початок листопада 1918 р.)

...В місті повно народу. Українці зворушені, захоплені і на радощах мало не падуть собі в обійми. Більше чутливі плачуть сльозами найвисшої радості, що перевисшає всі особисті втіхи на світі. Українська молодь обох полів увихається всюди з бравурою, заступає публіці дорогу, розпродуючи українські відзнаки...

Кузьма О. Листопадні дні 1918 р. – Львів, 2003. – С. 71.

1. Розгляньте джерела 91 і 92. Вони стосуються однієї і тієї самої події. Фраза Дорошенка свідомо обірвана. Придумайте варіанти її закінчення. Що спільного у цих джерелах?
2. З чим пов'язані спалахи національних почуттів в учасників подій (джерела 91–93)?

---

* *Дорошенко Д. І.* (1882–1951) – український державний і політичний діяч, історик, публіцист, був від партії Українських соціалістів-федералістів членом УЦР у 1917 р. та у 1918 р. – міністром закордонних справ Гетьманської держави.

94 Погляд очевидця

Д. Дорошенко про суспільні настрої українців восени 1917 р.

...Легкість, з якою було проведено переворот, показувала, що у Великоросії для сприйняття радянсько-комуністичного устрою ґрунт уже був достатньо підготовленим і сам по собі сприятливим. Далеко не те було в Україні. Елементи, які були готові до сприйняття комунізму, складали тут досить тонкий прошарок, та й то лише у великих центрах, при тому являли собою людей немісцевих, прийшлих. У своїй великій масі селянин був налаштований як власник, як то було в Україні споконвіку. А головне – тут з весни 1917 р. проходив національний рух, який в тій чи іншій формі і ступені знаходив собі живий відгук серед широких кіл населення. Цей рух не зуміли використати його офіційні вожаки, а між іншим була повна можливість для України устояти проти хвилі більшовизму, що насувалась, і в національному відродженні знайти сили для здорового розвитку молодої державності і нормального будівництва життя.

Дорошенко Д.И. Война и революция на Украине // Революция на Украине. По мемуарам белых / Под ред. Н. Попова. – К., 1990 (репринтное издание 1930 г.). – С. 84–85.

95 Погляд очевидця

Про ідеологію селян

У значенні політичному тогочасне село не мало, та й не могло мати будь-якої визначеної ідеології. Всі намагання заключалися двома моментами: земля і порядок. «Земля тепер наша і нікому її не віддамо, – говорили селяни. – А хто наведе порядок, той і буде керувати – і більше нам нічого не треба».

Гуреев В. Екатеринославский поход // 1918 год на Украине / Под ред. С. Волкова. – М.: Центрполиграф, 2001. – С. 274.

96 Погляд очевидця

В. Андрієвський про суспільні настрої українського селянства

...На селі зараз ведуть агітацію тільки самі українські соціалісти. Тільки вони репрезентують усі українські партії, бо інших Українців на селі не чути. Ви добре знаєте методи пропаганди, як і самих агітаторів. Через них вже починається безладдя на селі, статочні селяни – хазяїни почувають ненависть і відразу не тільки до самих проповідників й до всього, що вони проповідують. В той спосіб серед заможнішого і спокійнішого селянства українська справа стає все менше популярною, бо українство ідентифікують з соціалістичними засадами, які противні справжньому російському хліборобові – власнику багатішому чи біднішому – однаковісінько...

Андрієвський В. З минулого (1917 р. на Полтавщині). – Берлін: Українське слово, 1921. – С. 58.

97 Офіційний документ

Наказ № 1 Нестора Махна* по Революційній партизансько-повстанській армії України

...Задачею нашої революційної армії... є чесна боротьба за повне визволення трудящих України від усякого поневолення, за повне розкріпачення праці.

Кожний революційний Повстанець повинен пам'ятати, що як його особистими, так і всенародними ворогами є особи багатого, буржуазного класу, незалежно від того, росіяни вони, чи євреї, українці або французи з англійцями, а також... ті, хто захищає несправедливий порядок, тобто самозвані комісари, члени каральних загонів, чрезвичайок тощо.

Цит. за: Національні процеси в Україні. – Ч. 1. – С. 560.

98 Погляд очевидця

З мемуарів гетьмана П. Скоропадського

Соціальні реформи я хотів проводити в напрямі збільшення числа самостійних господарств шляхом зменшення обширу найбільших маєтків. Я бачив, що соціалістичні ідеї чужі народній масі, що їх держиться тільки невелика купка одірваної від народу інтелігенції. Я ясно собі усвідомлював, що соціалістичні експерименти привели б неминуче до більшовизму, до знищення духовної та матеріальної культури, повернули б наш чудовий край на висохшу пустиню...

Цит. за: Історія України / Відп. ред. Ю. Сливка. – Львів, 1996. – С. 246.

---

* *Махно Н.І.* (1888–1934) – український повстанський ватажок 1918–1921 рр., анархіст; боровся проти німецьких окупантів та Гетьманату, згодом проти Директорії УНР, російських білогвардійців, більшовиків.

3. Які прагнення для українських селян мали першочергове значення – соціальні чи національні? Чому? Як ваші висновки співвідносяться з точками зору Д. Дорошенка (джерело 94) та В. Андрієвського (джерело 96)?
4. Зверніться до матеріалів § 12. Якою мірою та які саме українські політичні сили враховували соціальні прагнення українських селян? Підтвердіть джерелами.
5. Які варіанти поєднання національно-державного та соціального устрою України обрало б, на вашу думку, українське селянство:
а) самостійність України + зрівняльний розподіл землі;
б) самостійність України + збереження старої земельної системи;
в) Україна у складі федерації + зрівняльний розподіл землі;
г) Україна у складі федерації + збереження старої земельної системи?
6. Хто з українських політиків пропонував обрану вами модель? Які верстви могли слугувати соціальною базою для втілення кожної моделі? Обґрунтуйте.

99 Погляд дослідника

...Пригноблення України російським царатом, експлуатація заможним єврейським населенням, в основному купецтвом, українців-селян виховувало у селянських масах національну ненависть до «москалів» і «жидів», яка постійно підтримувалася шовіністично настроєною українською інтелігенцією. Це стало дуже помітно в найпереломніший момент революції, тобто на рубежі 1917–1918 рр.

Ермаков В.Д. Махновщина: некоторые социально-бытовые аспекты повстанческого движения крестьян Украины // Социологические исследования. – 1991. – № 3. – С. 77.

100 Погляд учасника подій

М. Грушевський про національне питання в Україні у березні–квітні 1917 р.

Ми думаємо якраз, що Україна не тільки для українців, а для всіх, хто живе на Україні, а живучи, любить її, а люблячи, хоче працювати для добра краю і його людності, служити їй, а не обирати, експлуатувати для себе.

Всякий, хто водиться з такими поглядами, дорогий співгромадянин для нас, незалежно від того, хто б він не був – великорос, жид, поляк, чех. А хто хоче тільки живитися з праці народної, бути паразитом, поїдателем солодких кусків – той нам не потрібен, без ріжниці, чи він неукраїнець, чи українець.

Грушевський М. Вільна Україна // Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М. Грушевського. – К.: Веселка, 1992. – С. 109.

101 Офіційний документ

З Конституції Української Народної Республіки

69. Кожна з населяючих Україну націй має право в межах УНР на національно-персональну автономію, цебто право на самостійне устроєння свого національного життя, що здійснюється через органи Національного Союзу, влада якого шириться на всіх його членів, незалежно від місця і поселення в УНР. Це є невід'ємне право націй, і ні одна з них не може бути позбавлена цього права або обмежена в ньому.

Історія української Конституції. – С. 111.

7. Чи можна погодитися із твердженням автора джерела 99 про шовінізм української інтелігенції? Підтвердіть чи спростуйте його точку зору.

§ 13. РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ХАОС: СУСПІЛЬСТВО І ВЛАДА

102 Погляд очевидця

Розхитане війною економічне життя України підупало. Голод примарою ходив уже по Росії й подихав холодом на деякі частини українських губерній, які межували з Росією... Петроград просто вигрібав усе, що міг з України, і тим обмежувалась уся його продовольча політика... З фронту цілими масами сунули дезертири. Вимучені й розлючені своїми стражданнями у пеклі побоїща, вони страшною темною силою йшли на країну, забивали всі залізниці, додавали ще безладдя й часто виливали на неповивних свою злість і свій одчай.

Винниченко В. Відродження нації. – Ч. 2. – С. 50–51.

103 Погляд очевидця

Коли місяця два потому стали отримувати з різних кінців Чернігівської губернії телеграми про підпалення маєтків, про знищення винокуренних заводів, господарчого інвентарю, вбивствах... п. Савич невідмінно посміхався і говорив: «Поглиблення революції!» І ось одного разу отримали телеграму про вбивство з метою пограбування його батька й матері. Бідний Савич відчув поглиблення революції на самому собі.

Дорошенко Д.И. Война и революция на Украине // Революция на Украине. – С. 73.

104 Офіційний документ

Відозва ГВР повстанських військ (травень 1919 р.)

Брати і товариші! Всім тепер стало ясно, що московські комісари прийшли сюди на Україну грабувати наш народ... аби вивезти на Московщину борошно, пшоно, сало, вовну, шкіру, полотно, тканину, себто все, що бракує там, бо вони своїми комунами зруйнували в себе дома державне господарство... Їхні загони озброєні з ніг до голови, приходять на села і під загрозою розстрілу забирають наших менших братів. Їх оточують озброєні жиди, китайці, латиші, кацапи, заганяють у вагони і везуть кудись у Московщину, на Волгу, під Двінськ і т. д.

Цит. за: Документи трагічної історії України (1917–1927 рр.) / Редактор-упорядник П.П. Бачинський – К., 1999. – С. 146.

105 Погляд очевидця

Віра в силу німців була великою, до більшовиків все ще ставилися, як до чогось несправжнього, і обивательська маса раділа тому, що, по-перше, настане порядок, а, по-друге, створяться відносини старі, такі, до яких здавна звикли – відносини – хоча і військової окупації, але не комуністичної диктатури. Протягом кількох годин заблищали товарами магазини, на ринках з'явилася безліч продуктів. Це дійсно чудовий феномен: ще вчора важко було дістати добре спечений чорний хліб, а тут – негайно, неначе в кінематографі, насипались гори білих паляниць.

Сумский С. Одиннадцать переворотов // Революция на Украине. – С. 106.

106 Погляд дослідника

Грабіж продовольства з України, початий австро-германцями за всілякої допомоги уряду Скоропадського, був без кінця і без краю. Вивозили все – хліб, худобу, птицю, яйця, сировину і т. д. – і все це у таких розмірах, з якими ледве справлявся транспорт. Немовби потрапивши на величезні продовольчі склади, що були приречені на пограбування, австрійці і німці завантажували потяг за потягом, сотні, тисячі потягів, і вивозили їх до себе.

Аршинов П. История махновского движения (1918–1921). – Запорожье: Дикое Поле, 1995. – С. 47.

107

Німецькі війська у Києві. *1918 р.*

108

Плакат В. Маяковського. *1920 р.*

110 Погляд очевидця

Зі спогадів офіцера єврейської міліції у Львові Апельбаума про погром 22–23 листопада 1918 р.

Два дні горіли жидівські доми на радість антисемітській Польщі, а при тім діялися такі страшні речі, яких світ і корона польська вже давно не бачили... Від двадцяти до тридцяти вояків нападали на жидівські доми, розбивали двері, вдиралися до середини та починали свою «роботу». Одні мордували людей, били, а молодих жінок і дівчат насилували, другі грабували і забирали все, що тільки можна було взяти... У той самий час, як одні вояки грабували хати, то другі знову нападали на жидівські склепи (крамниці). За дві години всі склепи були порожні, товари, які були в крамницях, забрано, а решту речей, що були всередині, поламано і понищено...

Цит. за: Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. // Україна крізь віки. Т. 10. – К., 1999. – С. 306.

109 **Білогвардійський* плакат**

?

1. Зверніть увагу на джерела 108 і 109. Що вони собою являють? Ким і з якою метою створювались? Як це позначилося на їхньому змісті?

* *Біла гвардія* – назва антирадянських антибільшовицьких військових частин, що діяли під час громадянської війни. Найвідоміші – армії Денікіна, Колчака, Краснова, Врангеля тощо.

111 Погляд очевидця

Зі спогадів В. Вернадського*

Німці поводяться коректно, але як пани. Враження від української влади знову попереднє – безсилля та бездарність. Влади немає і не відчувають її ні в чому. Обиватель вважає, що справжніми господарями становища є німці, що здійснюється справжня окупація і що ми потрапили в остаточне ярмо... Українці грають сумну роль маріонеток, які привели до своєї країни іноземців-поневолювачів.

Вернадский В.И. Дневники (октябрь 1917 – январь 1920). – К.: Наук. думка,1994. – С. 65.

112 Погляд дослідника

Наймасовіша хвиля погромів розгорнулася весною і літом 1919 р. Найбільше погромів здійснили самозвані «отамани» і «батьки», які, хоч і нерідко виступали від імені Директорії, насправді відмовлялися виконувати її накази, кидали фронт і поверталися у рідні місця. На контрольованих ними територіях вони вели себе як самозвані царки. На їхню частку припадає 40 % погромів. Ще 20 % вчинили банди, які часто не мали жодного політичного пов'язання. До погромів вдавалися Добровольча (20 %) і навіть Червона (6 %) армії. Найкривавіші погроми вчиняв Матвій Григор'єв, колишній офіцер російської армії, який спочатку воював під прапорами Директорії, згодом – Червоної армії, і, зрештою, збунтувавшись проти більшовиків, самочинно проголосив себе отаманом України і провадив воєнні дії на власну руку, аж поки не був вбитий Махном наприкінці липня 1919 р.

Грицак Я. Нарис історії України... – С. 146.

113 Офіційний документ

Повідомлення про постанову Ради Народних Міністрів УНР про заходи щодо припинення антиєврейської пропаганди (15 червня 1919 р.)

1. Звернутись через Голову Ради Народних Міністрів до Головного і Наказового Отаманів, аби вжити самі рішучі заходи до цілковитої ліквідації програмних протиєврейських подій, а виновні щоб були потягнені до суворої кари по законам військового часу...

3. Доручити Міністру Преси і Інформації стежити, щоби в пресі й відозвах не велось злочинної погромної протиєврейської агітації, а винних потягати до суворої відповідальності...

6. Доручити Міністру Шляхів вжити заходів до припинення розповсюдження на залізницях програмної літератури і забезпечення життя проїзжаючих пасажирів.

Кам'янець-Под., Друкарня М. Гусятінєра.

?

2. Які проблеми виникли в українському суспільстві під час постійних змін влади від літа 1917 до 1919 р.? Сформулюйте перелік цих проблем на основі джерел 102–113.
3. Уявіть себе сучасником подій 1917–1919 рр. в Україні. Спираючись на документи параграфа, напишіть сторінку власного щоденника від імені:
а) міського мешканця;
б) селянина з описом власного життя в Україні в 1917, 1918, 1919 рр.
Якої інформації вам бракує для того, щоб розповідь була повною? Порівняйте враження міських мешканців та селян про події цього періоду. Чим були викликані спільність та відмінність у сприйнятті тогочасних реалій?
4. Які види документів використані у джерелах 111–113? Які документи ви хотіли б додати для розповіді про єврейські погроми?
5. У 1926 р. під час суду над євреєм Шварцбардом за вбивство С. Петлюри він був виправданий. З того часу в європейському суспільстві склався міф, нібито українці несуть відповідальність за єврейські погроми в часи громадянської війни в Україні. Як ця думка узгоджується з поданими джерелами?

* *Вернадський В.І.* (1863–1945) – видатний учений, один із засновників та перший президент Української академії наук у Києві.

§ 14. РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ХАОС: ВЛАДА І БЕЗВЛАДДЯ

114 Погляд очевидця

Український хаос якнайкраще характеризувався становищем Катеринослава, про який зведення повідомляло: «Місто розподілене на п'ять районів. У верхній частині укріпилися добровольчі дружини; в районі міської думи – єврейська самооборона; далі – кільцем охоплюють німці; добровольців, самооборону і німців оточують петлюрівці, а все місто у кільці більшовиків і махновців».

Деникин А.И. Гетманство и Директория на Украине // Революция на Украине. – С. 170.

115

1. Що мав на увазі автор документа 114, вживаючи вираз «український хаос»?
2. Розгляньте джерело 115. Символом чого є власна грошова одиниця? Які грошові одиниці зображені? Чи можна було б використати гроші з Харкова в Києві чи деінде? Як би ви охарактеризували ситуацію в країні, в якій міста випускають власні грошові одиниці?

116 Погляд очевидця

Будинок наш, по Маріїнсько-Благовіщенській вулиці, розміщався між єврейським базаром та вокзалом. Від єврейського базару наступали українці, з вокзалу – більшовики... Ділянка наша, що знаходилася в центрі ворогуючих таборів, переходила з рук в руки. Кожна влада, яка її займала, в особі декількох солдат, стукала у ворота і стверджувала, що на нашій покрівлі розміщається кулемет... Далі, українці були завжди впевнені, що на нашій покрівлі розміщується більшовицький кулемет, а більшовики, – що український. Робили відповідно до цього обшуки, ходили по квартирах... Іноді знаходили старі годинники чи кульок з мукою, які передбачливо господарі не встигли сховати. І хоча ані годинники, ані кульок з мукою не стріляли, їх все ж таки конфісковували; правда, цим обшуки й закінчувалися.

Сумский С. Одиннадцать переворотов // Революция на Украине. – С. 101.

117 Погляд очевидця

26 січня 1918 р. Київ був зайнятий радянським загоном Муравйова. Бомбардування міста тривало цілих 11 днів – від 15 до 26 січня...

Легко уявити собі стан киян у ці дні. Увесь цей час населення проводило у підвалах, в холоді та темряві. Магазини та базари... були зачинені; тому доводилося харчуватися випадковими залишками та запасами, яких тоді ще не вважали за необхідне мати.

Гольденвейзер А.А. Из киевских воспоминаний (1917–1920 гг.) // Революция на Украине. – С. 24.

118 Погляд очевидця

25 січня під час бомбардування Києва більшовики запальними снарядами розстріляли дім, де я жив, – наш фамільний дім, побудований десять літ тому за гроші, полишені батьком... Згоріли мої рукописи й матеріали, бібліотека і переписка, колекції українських старовинностей, що збирав я стільки літ, збірки килимів, вишивок, зброї, посуду, порцеляни, фаянсу, окрас, меблів, малюнків...

Розстріл, зайняття і знищення Києва більшовиками були вершком, кульмінаційним пунктом, збірною точкою, в котрій зосередився сей великий, просто незчисленний в своїх наслідках перелом в історії України, вчинений більшовицьким приходом. І для мене сей перелом конкретизується ще гостріше в сім зруйнуванні моєї хати, мого кабінету, з ними всього мого майна, мого духовного добутку, всього доброго, що я зібрав навколо себе, всього передуманого і перестражданого за останні, найтяжчі і найзначніші роки мого життя.

Грушевський М. На переломі // Великий українець. – С. 136–137.

119 Мовою офіційного документа

До трудового селянства

Селяни! Наше славетне військо, а ваші батьки, брати і сини, зараз женуть наших заклятих ворогів, комуністів, геть з рідної землі.

Але ж, щоб вигнати ворога з батьківщини і озброїти призваних до війська рекрутів і мобілізованих, потрібні: зброя, набої та інше приладдя.

Всі заходи про забезпечення війська зброєю зроблені, але поки вона не буде доставлена, Ваша допомога буде все ж таки необхідна. Знаю, що в кожному селі зараз знайдуться кулемети, в кожній хаті – рушниця та набої, і тому, як Головний Отаман, я вимагаю від Вас, Селяни, допомогти мені в справі негайного забезпечення зброєю наших славних лицарів-козаків.

Боятися банд грабіжників і грабунків і тільки для того задержувати набої і зброю у себе вам не треба...

Підписав: Головний Отаман Петлюра.

Симон Петлюра. Статті. – К., Дніпро. – 1993. – С. 179.

120 Погляд очевидця

Зі спогадів білого офіцера

Під час громадянської війни грабували всі – і білі, і червоні, і махновці, і навіть, при нагоді, саме населення (маєтки).

Якось у Юзівці я розговорився із селянином.

– За кого ви, власне, стоїте?

– А ні за кого. Білі грабують, червоні грабують і махновці грабують. Як ви хочете, щоб ми комусь симпатизували?

Він тільки забув додати, що вони й самі грабують. Поруч був розграбований маєток.

Мамантов К. Походы и кони. – Париж, 1981. – С. 129.

121 Погляд дослідника

Селяни дедалі активніше відгукувались на заклики більшовиків підніматися на збройну боротьбу проти Директорії, уряду УНР. Створювалися партизанські загони, які ліквідовували владу місцевих органів у цілих повітах. Вельми показовими були дії селян Чигиринського, Уманського, Звенигородського, Таращанського, Черкаського повітів, для яких непокора будь-якій владі ставала звичним явищем.

Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. – К., 1999. – С. 694.

122 Погляд очевидця

Зі спогадів співробітника Музею імператора Олександра III

Усе це відбувалося десь у середині лютого 1918 р. Важко описати гірке існування обивателя Києва у той надзвичайно жахливий час. В одну з останніх ночей, перед приходом до Києва німців, було зареєстровано 176 нападів на квартири обивателів. Захист організувати було важко. Вибрали домові комітети, які зайнялися організацією самооборони. І от люди, що за свого життя не носили зброї, почали чистити і лагодити рушниці й обговорювати стратегічні методи захисту будинків та маєтків від нападу розбійників. Подекуди з'являлися уцілілі офіцери, які, звичайно, взялися за організацію захисту і командування над домовими військовими дружинами.

Могилянский Н. Трагедия Украины (из пережитого в Киеве в 1918 году) // 1918 год на Украине. – С. 35–36.

3. Що в документах 114–122 підтверджує чи заперечує наявність хаосу в Україні того часу?
4. Як ви думаєте, чи відгукнулося селянство на звернення головного отамана (джерело 119)? Чому? Підтвердіть або спростуйте ваші висновки, спираючись на інші джерела.
5. Проаналізуйте документи 121–122. Чому створювалися подібні загони? Чи можна вважати загони, які згадуються у документах, однорідним явищем? Чому? Як ви думаєте, чому джерела подані у такій послідовності? Поясніть свою думку.
6. Чи відповідають підібрані у параграфі документи його назві? Чи залишили б ви її, чи змінили? На яку? Чому?

§ 15. НАЗВІТЬ ЦЕЙ ПАРАГРАФ

123 Погляд сучасника подій

Карта-карикатура «Світова злагода в Україні»

124 Офіційний документ

Із офіційної заяви комісара Французької Республіки при Уряді Української Республіки генерала Табуї

«Я приношу вам безумовне засвідчення в тому, що Франція, яка перша проводить цей урочистий акт (офіційного визнання України), підтримає всіма своїми моральними і матеріальними засобами дії, які буде робити Українська республіка, щоб іти тим шляхом, який намітили собі союзники і яким вони й далі будуть неухильно йти в повній свідомості свого права та своїх обов'язків перед демократіями світу і всього людства».

Цит. за: Дорошенко Д.И. Война и революция на Украине // Революция на Украине. – С. 88.

125 Думка дослідника

Три держави, що входили до складу так званого Четверного союзу: Німеччина, Туреччина та Болгарія дуже хотіли миру саме з небільшовицькою Україною, вважаючи, що самостійна Україна буде добрим сусідом і дасть можливість своїми багатими запасами підняти важкий економічний стан країн, які борються на боці центральних держав.

Дорошенко Д.І. Война и революция на Украине // Революция на Украине. – С. 96–97.

126 Погляд очевидця

М. Какурін* про діяльність Директорії

...Українська Директорія, утворена після повалення уряду гетьмана Скоропадського, продовжувала завзято відмовлятися від співпраці з урядовими установами південної контрреволюції до визнання ними самостійності України, за що була залишена союзниками без визнання й без будь-якої серйозної матеріальної підтримки...

У галузі зовнішньої політики Директорія виявила бажання жити в мирі з усіма народами і державами, дотримуючись принципу повного нейтралітету.

Див.: Какурин Н.Е. Как сражалась революция. – Т. 1. – М.: Политиздат, 1990. – С. 83–88.

---

* *Какурін М.Є.* (1883–1936) – командувач армії та помічник командувача армії у громадянську війну, згодом – радянський військовий історик.

127 Офіційний документ

Наказ румунського генерала Я. Задіка від 26.01.1919 р. про введення стану облоги в Північній Буковині та Бессарабії

1. Збори та святкування всякого роду найсуворіше заборонені. Військо має наказ вживати зброю проти тих, хто після вимоги не розходиться.

2. ...Рух по містах дозволений також лише удень від 6 год ранку до 6 год вечора, але ніколи групами.

Всі газети, брошури, та друковані матеріали належить перед їх виданням подати в бюро цензури.

Непідкорення цьому розпорядженню потягне за собою закриття друкарень та арешт і засудження військовим судом відповідальних осіб.

Військові частини мають наказ придушувати якнайсуворіше всілякі порушення й вживати зброю проти тих, хто чинитиме опір.

Цит за: Федорак В.Ф., Черкач Н.І. Історія рідного краю. – С. 327–331.

128 Офіційний документ

Із матеріалів головного командування арміями Антанти (17 лютого 1919 р.) «Окупація України»

Проти більшовицької армії, яка розпорошена... армія Вертело, яка складається з 3-х французьких піхотних дивізій, 3-х грецьких піхотних дивізій, при підтримці румунської армії, підкріплена 35-ю італійською дивізією, може проникнути в серце України, визволити Донець, куди вже розпочалося вторгнення, і захопити Київ та Харків.

Цит. за: Труш І. Последствия войны. – М., 1961. – С. 7.

129 Думка дослідника

З 1917–1920 рр. Україна стала фокусом громадянської війни в Росії. Ні більшовиків, ні білих, ні іноземних інтервентів не цікавила Україна як нація, вони проводили свою власну політику.

Kappeler A. Kleine Geschichte der Ukraine. München, 2000. – С. 201.

130

Радянський плакат. *1920 р.*

1. Як ви розумієте головну ідею карти-карикатури (джерело 123)? Яким роком може бути датована ця карта? Чому ви зробили такий висновок? Зверніть увагу на постаті, які автор ототожнює з образом України. Кому симпатизує автор? Чому ви так вважаєте?
2. Згрупуйте документи 124–128 попарно таким чином, щоб вони доповнювали один одного. Поясніть свою думку.
3. Який з наведених документів може, на вашу думку, служити підписом до джерела 123? Чому?
4. Яка з політичних сил, на вашу думку, була замовником джерела 130? Для чого створювались подібні плакати?
5. Укладіть хронологічну таблицю, яка б відображала події, зображені на плакаті. Як би виглядали «українські митарства» з точки зору інших політичних сил?
6. Виберіть із тексту джерел словосполучення чи речення, яке могло б слугувати за назву цього параграфа або епіграфом до нього.

§ 16. ЗУНР: РЕАЛЬНІСТЬ ТА МОЖЛИВОСТІ

131 Погляд очевидця

Із спогадів М. Чубатого (у 1918 р. – студент Львівського університету)

Коли я вертався з горішнього Личакова на ринок, на вежі ратуші була якраз шоста година. Саме в цей момент підносили на високий машт львівської ратуші синьо-жовтий прапор при звуках співу «Ще не вмерла Україна». Старенька бабуня увійшла на ринок у той момент і, поражена як громом, що львівський ринок обсаджений військами з українськими кокардами, впала на бруку на коліна з розпучливим криком: «Боже сьвенти, українци Львуф заєнлі».

Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на західних землях України. – К., 1993. – С. 103.

132 Погляд очевидця

Із спогадів М. Літинської (у 1918 р. – львівська школярка)

1 листопада. Вранці спішила я до школи, бо заспала трохи, вибігаю на вулицю, чую крісові стріли. Подумала, що певно якісь розрухи. По вулицях дійсно незвичайний рух. Так зайшла я до ринку, дивлюсь на ратуш, котра година, чи вспію ще на час прийти, і очам не вірю: на всіх чотирьох сторонах жовто-блакитні прапори, а п'ятий повіває-має статично на самій щоглі. Мені щось у душі стрепенулось, чую безмірну радість та не можу зрозуміти, як це сталося... Мама відчинила мені двері, здивована моєю появою, а ще більше моїм виглядом. Книжки полетіли в кут, а я крикнула, що Львів український, і полетіла нагору до П. П., щоб і з ним поділитися радісною новинкою. Дзвоню до дверей кілька разів. Відчиняє панна Маруся... Я кинулася їй на шию, цілую, сльози мені течуть по лиці, і кричу: «Панно Марусю, Львів український!»

Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на західних землях України. – С. 102–103.

133 Погляд очевидця

З меморіалу Р. Дмовського до президента США В. Вілсона (8 жовтня 1918 р.)

Український національний рух не охопив усього українського населення, ані витворив достатньо численного і незалежного українського інтелектуального класу. Офіційна статистика говорить, що серед усіх професій та у сфері торгівлі в Східній Галичині, за винятком дрібних землеробів, руський елемент представлений менше ніж 5 %. Якщо під австрійським пануванням уряди Галичини перебувають у руках поляків, то це не означає, що вони були в привілейованому становищі, але означає тільки те, що в цьому краї немає іншого елемента, який був би здатен забезпечити його адміністрацію. Тому найближчим часом польська адміністрація є єдино можлива для нормального розвитку і поступу цієї землі.

Цит. за: Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918–1919 років // Україна модерна. – Число 4–5. – Львів, 2000. – С. 191.

134 Погляд очевидця

Із вражень американського кореспондента, присутнього на Паризькій мирній конференції

Коли хто-небудь розмовляв з поляками про їхні претензії до різних частин німецької території, вони звичайно заявляли: «Не судіть за декількома містами. Підіть у сільську місцевість і Ви побачите, що вона польська. Безглуздо з боку Німеччини претендувати на ці території тільки на тій підставі, що деякі міста є німецькими, у значній мірі через чиновників та їхні сім'ї». Співрозмовник сприймав справедливість цих аргументів і переходив до обговорення справи Галичини. Він інформував своїх польських колег, що пробував застосувати такі самі аргументи щодо Східної Галичини і що, згідно з його враженням, підкріпленим статистикою, у цьому краю, за винятком Львова й одного-двох міст, немає поляків, за винятком великих землевласників – того самого класу, що виступав проти поляків у Познані і Східній Пруссії. Ентузіазм щодо принципу самовизначення раптово вщухав. Їхні лиця, які перед тим майже наповнювалися слізьми під впливом розповіді про нещасну долю польських селян, насуплювалися.

Paliy M. The Ukrainian-Polish Defensive Alliance, 1919–1921. – Edmonton, Toronto, 1995. – P. 52.

135 Погляд дослідника

Боротьба за Львів 1918 р. була останньою романтичною війною старої доби. Після денних сутичок увечері і вночі українські й польські солдати разом грілися біля вогнищ, нерідко – під звуки музики і взаємних тостів. Під час перемир'я звичайним явищем було братання і спільне позування до фотографій (інколи біля тих самих будинків, здобуття яких було головною метою атаки). Українські командири відпускали полонених під «слово честі», що ті не будуть більше брати участь у воєнних діях. Навіть польські автори праць про листопадові події 1918 р. не могли не визнати, що лицарська поведінка української влади сильно применшила ту чашу терпіння, яка припала на долю цивільного населення міста. Характерно, що в захопленому українцями Львові до 6 листопада виходили польські газети і причиною для їхнього закриття став надрукований наказ польського командування про мобілізацію польського цивільного населення. Польська цивільна влада провадила свої засідання на території, яку контролювали українські війська.

Війна втратила свій романтичний характер, як тільки українські війська виступили зі Львова. Польське командування почало масові арешти українців.

Грицак Я. Нарис історії України... – С. 137.

136 Погляд дослідника

Бої були для української сторони дуже важкі. Українські жовніри, переважно діти села, чужі і безрадні в великім місті, в якім зовсім не вміли орієнтуватися і в якім більшість населення, поляки і спольщена часть жидівської інтелігенції, відносилася до них вороже, – мали проти себе повстанців, переважно львовян і взагалі дітей міста, які знали кожну вуличку, кожний перехід в каменюці і при тім мали по своїм боці симпатію і поміч більшості населення. Український жовнір почув себе окруженим ворогами, від яких не знав і не мав де сховатися; польський повстанець знав, як ховатися, і скрізь знаходив приятельське приняттє. В боях проти українців брало всіма способами участь польське населення. На них сипалися стріли (постріли з-за вугла) із вікон, з дахів і пивниць камениць.

Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. – Відень, 1922. – С. 50.

137 Погляд дослідника

Лідери ЗУНР не раз ставали об'єктом критики (переважно в польських публікаціях) за свою непоступливість у територіальних справах – вони вперто стояли за кордон на Сяні, хоч при тодішньому співвідношенні сил Україна не могла в жодному разі розраховувати на приєднання Львова. Чи, однак, який-небудь політик міг би зректись аспірацій до міста, яке для кожного українського патріота мало символічне значення? Більше того, чи більша гнучкість у питанні кордонів могла б урятувати існування західноукраїнської державності? Це видається сумнівним. Польська сторона боролася не тільки за певну територію, але також проти самого принципу українського суверенітету в Галичині. Можливий поділ цієї території прирікав би українську республіку на статус буферної державки, нездатної до самостійного існування, особливо в ситу-

ації, коли незалежність Наддніпрянської України виявилася повною утопією.

Chojnowski A. Ukraina. Historia pan'stw s'wiata w XX wieku. – Warszawa, 1997. – S. 53.

138 Погляд дослідника

На той час, коли українці були найближчими до успіху, до Галичини приїхала антантська місія, якою керував французький генерал Жозеф Бартельмі. Місія мала завдання розв'язати польсько-український конфлікт і перекласти справу державної приналежності Галичини на рішення майбутньої Паризької мирної конференції. Ціною примирення мав стати територіальний компроміс з обох боків. Лінія розмежування двох ворогуючих сторін («лінія Бартельмі») залишала третину Галичини разом зі Львовом і Бориславсько-Дрогобицьким нафтовим басейном на польському боці, решта земель переходила до українців...

Пропозиції Антанти давали об'єднаній молодій українській державі добрий шанс вистояти у боротьбі з численними противниками.

Цей шанс не було використано... Свідомість українців не могла б погодитися з втратою галицької столиці. Українські керівники не сприймали ніякого компромісу: єдиною розв'язкою польсько-українського конфлікту для них могла б бути демаркаційна лінія по річці Сян.

Грицак Я. Нарис історії України... – С. 139.

1. Порівняйте документи 131–132. Які точки зору представлені? Чиї вони? Хто за національністю старенька бабуся, школярка? Якими словами виражені почуття авторів? Чому сприйняття подій 1918 р. у Львові настільки відрізняються?
2. Які аргументи наводить Р. Дмовський (джерело 133), обґрунтовуючи претензії поляків на Східну Галичину? Чому він звертається до президента США? Які ви можете навести контраргументи?
3. Зверніть увагу на джерело 134. Охарактеризуйте ставлення офіційних польських представників на Паризькій конференції щодо принципу самовизначення народів.
4. Порівняйте точки зору дослідників у джерелах 135–136. На які характерні особливості подій 1918 р. у Львові звертають увагу автори? Прокоментуйте.
5. Сформулюйте проблему, яку відображають автори у джерелах 137 та 138. Назвіть аргументи протилежних сторін.
6. Обговоріть питання, чому українська держава на західних землях не стала реальністю (есе, дискусія, дебати).

§ 17. ЧИ ЗАЗНАЛА ПОРАЗКИ УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ

17.1. Погляд зблизька

139

Українська революція, на жаль, не розвивалась самостійно... вона весь час мусила сорозміряти свій марш з конвульсивними рухами й киданнями революції російської, хаотичної і страшної. Російська революція потягла нас через кров, через руїну, через вогонь.

Грушевський М. Історія України. Від давнини до сучасності. – Л., 2002. – С. 264.

140

...Українці не зрозуміли наглядної лекції історії: вони розщепили свою суцільну зброю на дві половини: на соціальну й національну, вибрали останню й почали нею боротися проти соціальної. Через це вони зразу ж одірвалися від своїх працюючих мас і були дощенту розбиті.

Винниченко В. Відродження нації. – Ч. 2 . – С. 328.

141

І не російський радянський уряд виганяв нас з України, а наш власний народ, без якого і проти якого, ще раз повторюю, російські радянські війська не змогли б зайняти жодного повіту нашої території.

Винниченко В. Из истории украинской революции // Революция на Украине. – С. 303.

142

Революція 1917 року застала українців скаліченими національно, соціально і культурно. Після довгої московської неволі, перед вибухом революції лише селянство залишалося українським щодо мови та національних традицій. Всі інші верстви українського суспільства були денаціоналізовані. Відсіль – недостача української інтелігенції – мозку нації – і взагалі мала національна свідомість в народніх масах.

Все це мало вирішальний вплив на організацію українських національних сил, зокрема на організацію українського проводу. Загально кажучи, нам не бракувало організованих і добре підготовлених сил, бракувало людей добре дисциплінованих, з характером, людей з фаховою та загальнополітичною освітою. Наслідком того в багатьох галузях державного життя ширилася безвідповідальна «отаманщина» та сваволя на шкоду українській визвольній боротьбі.

Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції. 1917–1921. – Прага, 1942. – Т. 2. – С. 150.

143

...Самостійна і соборна українська держава була в наших руках. Усі обставини спершу складалися так, що можна було втримати та закріпити її, здисциплінувати розбурхані маси, налагодити апарат, здобути її міжнародне визнання. Однак нам не вдалося здійснити це. І не вдалося не тому, щоб об'єктивно було це неможливо – навпаки, я твердо переконаний, що ми мали ідеальну нагоду здобувати самостійну державу. Та нам забракло політичного розуму.

Не говорю тут про маси. Маси можна було б повести... поклавши в основу державотворення не інстинкти класових чвар, а інстинкти боротьби за нашу історичну правду, не інтереси пролетаря, а інтереси посідаючого землю господаря-селянина. Та оцього господаря-селянина не було кому зорганізувати й озброїти, бо наша тодішня інтелігенція виявилася невиліковно засліплена чужою ідеологією із чужого поля – соціалізмом, гаслами класової боротьби та інтернаціоналізмом. Одна Галичина творила (до певної міри) виняток. Але Галичина була замала, щоб повести за собою всю Україну.

Цегельський Л. Від легенд до правди. Спомини про події, зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. – Львів, 2003. – С. 292–293.

144

Всі... спроби встановити державний лад та порядок на Україні, які здійснювались під різними прапорами, скінчилися невдачею...

Цей досвід вчить нас: 1. Що неможливо побудувати на Україні державний лад, спираючись тільки на одну соціальну групу; 2. Що лад той не може бути встановлений за допомогою чужинців...

Тільки власна держава, яка побудована українською нацією на своїй етнографічній території, врятує нас від економічного розвалу та від кривавої анархії...

В. Липинський про завдання творення Української держави // Національні процеси в Україні. – Ч. 1. – С. 546–548.

?

1. Ви познайомилися лише з деякими оцінками революції, зробленими її учасниками, що належали до різних політичних таборів. Виділіть, сформулюйте і запишіть декілька точок зору на причини поразки Української революції. Що в них співпадає, а що є відмінним?
2. Знайдіть у матеріалах попередніх параграфів документи, які а) підтверджують; б) не підтверджують наведені точки зору.
3. Чому автор документа 143 протиставляє Галичину і Східну Україну? Чим це можна пояснити? Чи виправдано це? Аргументуйте.

* *Мазепа І.* (1884–1952) – український громадсько-політичний діяч, міністр внутрішніх справ УНР у 1919 р. З 1920 р. жив у еміграції.

17.2. З висоти часу

145

Те, що українці вміють «святити ножі й різати панів», всі знаємо чудово. Але значно більше проблематичне, чи яка-небудь українська влада вміє, хоч би півроку й хоч би на території одного повіту – оберігати успішну безпеку життя й майна громадян, що є першим обов'язком кожної культурної держави. Східньоукраїнський досвід 1917–1921 рр. дає тут поле до дуже сумних рефлексій... Нас наповнює втіхою й гордістю: що за весь період самостійности і українсько-польської війни на всій території Західньої України цивільному польському населенню не впала волосина з голови; що в Галичині не було ні одного жидівського погрому й що навіть після переходу УГА за Збруч тамошні жидівські містечка клопоталися про галицькі залоги, бачачи в тому найпевнішу охорону проти всяких грабіжників і мародерів; що галицький селянин, замість палити двори й розкрадати чуже добро, чекав на полагодження аграрного питання законодавчим шляхом... що тогочасна політична Галичина, не маючи провідних особистостей на геніяльну міру, посідала суцільне, організоване керівне політичне середовище... що ніхто не заперечував леґітимности власної національної влади... що обидві основні партії (разом з деякими дрібнішими угрупованнями) зуміли в цей вирішальний час об'єднатися в уряді національної коаліції.

Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Т. 2. – К.: Основи, 1994. – С. 56–57.

146

Підсумовуючи причини поразок Української революції, автори доходять невтішного висновку про те, що об'єктивних підстав для перемоги було замало, скоріше їх у конкретно-історичних умовах 1917–1920 рр. зовсім не існувало. І саме це, а не помилки та прорахунки, хоч би скільки їх було і якими прикрими вони здавалися, особливо ж з позиції часової дистанції, вирішили долю боротьби.

Солдатенко В.Ф. Українська революція. – С. 881.

147

Поразку визвольного руху спричинила також слабкість соціальної бази УНР і Української Держави Скоропадського. Українська революція не мала широкої підтримки в суспільстві, що не дозволило їй захистити молоду державність від зовнішньої інтервенції. Провідники революції переважно спиралися на селянство і нечисленну інтелігенцію. Національна еліта, що складалася здебільшого з письменників, журналістів, учених і студентів, не мала досвіду та навичок державноуправлінської діяльності, а більшість її сповідувала народницьку, а не державницьку ідеологію. Робітники переважно відстоювали більшовицькі ідеї, а великі землевласники і промисловці дотримувались білогвардійської орієнтації.

...ЗУНР засвідчила можливість налагодження державного правопорядку, що ґрунтувався навіть у воєнний час на виваженому гуманізмі й утвердженні демократичних засад у суспільстві.

Цит. за: Історія України / Відп. ред. Ю. Сливка. – С. 265.

148

...Основна суперечка велася навколо того, хто винний – народ чи еліта? У викладі істориків аргументами обидвох сторін одержали більш рафінований характер. Їх можна підсумувати у такий спосіб:

1. Слабка соціальна база українського національного руху як результат неповної соціальної структури української нації (відсутність середнього класу і промислової буржуазії, слабкість міського елементу). Українські лідери змушені були апелювати до політично недорозвинутого селянства тощо...

2. Недостатня відданість ідеї державності з боку революційних еліт, які творили лівоцентристські коаліції і перебували при владі від 1917 аж до 1920 р., з декількамісячною перервою на час правління Скоропадського. Замість державницької ідеї вони пропонували народницький націоналізм або доктринерський соціалізм.

Грицак Я. Нарис історії України... – С. 160.

1. Ознайомтеся з оцінками Української революції істориками другої половини XX ст. На які причини поразки революції вони звертають увагу? Чи співпадають їхні погляди з оцінкою сучасників? У чому? Які з наведених у параграфі суджень видаються вам більш об'єктивними чи ґрунтовними? Чому?
2. Як ви гадаєте, чому автори посібника не вказали рубрики/жанр документів, уміщених у першій та другій частинах параграфа? Спробуйте зробити це самостійно.

149 Ще одна оцінка

...Було б помилково говорити про поразку української революції. Вона не досягла своєї остаточної мети, але вона внутрішньо переродила суспільство України, вона створила Україну як модерну політичну націю. На цьому фундаменті з того часу розвивається все дальше українське життя.

Лисяк-Рудницький І.
Історичні есе. – Т. 2. – С. 60.
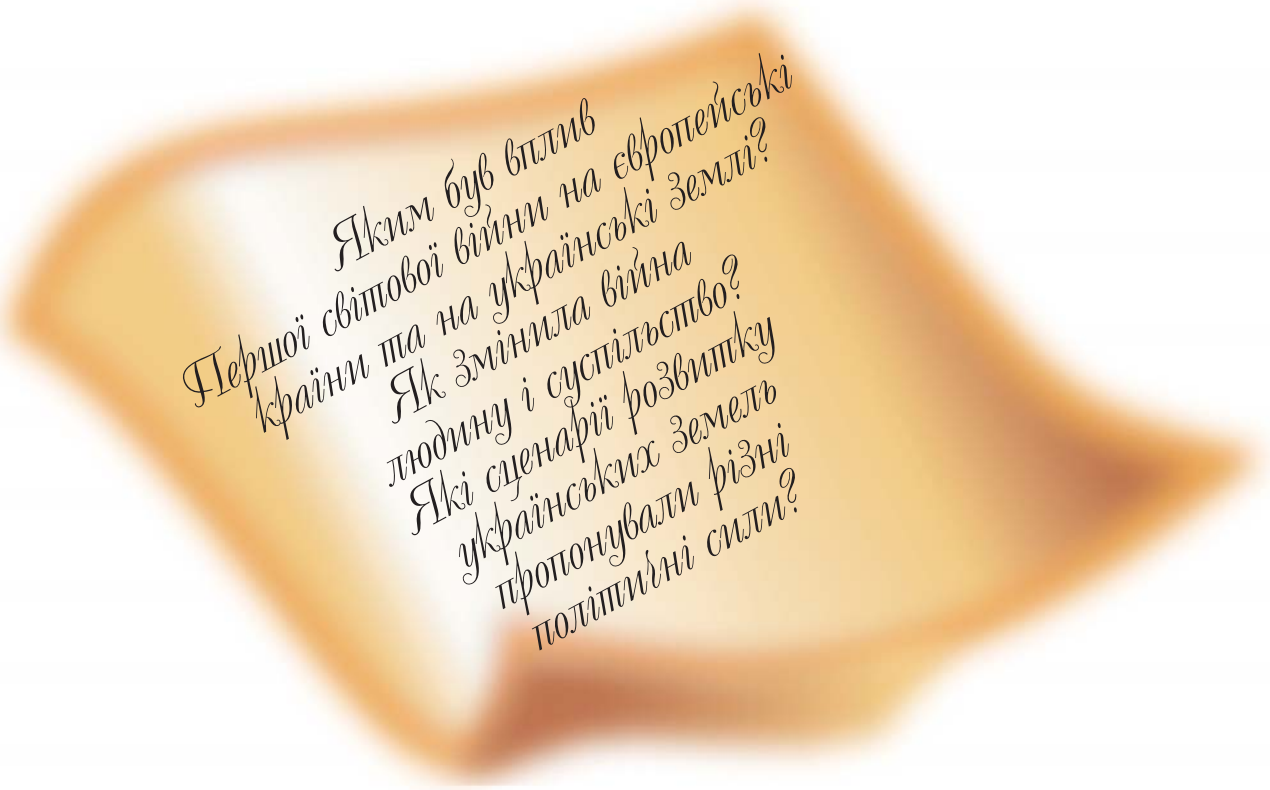
1. Спробуйте пояснити, що автор розуміє під «модерною політичною нацією»; чому вважає її творення головним результатом революції?
2. Як ви думаєте, чому саме цей документ завершує розділ про Українську революцію?
Підготуйтеся до дискусії про долю та уроки Української революції з точки зору всіх учасників (соціальних та політичних сил) подій 1917–1920 рр., відповідаючи на ключові питання частини 2 розділу II.